

Muhidin Pelesić

Amira Ljiljanić
prijateljstvo
Muhidin Pelesić
14. 9. 2000.

MANIPULACIJE SRPSKE HISTORIOGRAFIJE O BOSNI I HERCEGOVINI

San o afirmaciji bosanskohercegovačke historiografije

Dvije decenije poslije završetka Drugog svjetskog rata bilo je moguće dati »pregled u vidu sumarnog referata o stanju istoriografije u Bosni i Hercegovini«. ¹ Esad Pašalić je podsjetio na ranije pogrešno mišljenje da u Bosni i Hercegovini »nema tragova najstarijim ljudskim naseobinama. Zahvaljujući vidnim naporima kadrova u Zemaljskom muzeju, danas je mlade kameno doba (neolit) do te mjere naučno ispitano da se to doba za područje Jugoslavije može smatrati najpotpunije obrađenim baš u Bosni i Hercegovini«. Pašalić je opominjao da Jugoslavija i Bosna i Hercegovina nisu imale historiju »predslavenskog doba«. Istovremeno, alarmirao je na »kritično stanje« u vezi sa obrazovanjem podmlatka za istraživanje predhistorije i antike, »s obzirom na današnji naš sistem školovanja u gimnazijama«. ²

Anto Babić i Desanka Kovačević ustvrdili su »da je srednjovjekovna istorija Bosne i Hercegovine, u odnosu na periode koji su joj prethodili i koji su za

1 *Pregled istoriografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. godine do danas*, Sarajevo, decembra 1966, 56 str. (Kopija u arhivi autora. Dalje u tekstu: *Pregled istoriografskog rada...*). U pisanju ovog pregleda učestvovala je, "grupa istoričara iz Sarajeva po intencijama Komisije za istoriju Centralnog Komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine i Savjeta za naučni rad Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine".

Angažirani su: Esad Pašalić, *Prilog o istoriografiji predslavenskog perioda Bosne i Hercegovine* (str. 3-12); Anto Babić - Desanka Kovačević, *Prilog o istoriografiji srednjovjekovne Bosne i Hercegovine* (str. 12-20); Branislav Đurđević, *Prilog o istoriografiji perioda turske vladavine u Bosni i Hercegovini* (str. 20-26); Nedim Filipović, *Neke primjedbe o izučavanju perioda turske vladavine u Bosni i Hercegovini* (str. 26-36); Milorad Ekmčić - Hamdija Kapidžić - Ferdo Hauptman, *Prilog o istoriografiji novog vijeka Bosne i Hercegovine* (str. 36-42); Nikola Babić, *Prilog o istoriografiji radničkog pokreta i narodne revolucije u Bosni i Hercegovini* (str. 43-52).

2 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 5.12. Pašalić je, kao i neke od njegovih kolega, bio zabrinut zbog potpunog ukidanja klasičnih gimnazija, što je prilično "zamračilo perspektive razvoja rada" na antičkoj i srednjovjekovnoj historiji. *Pregled istoriografskog rada...*, str 20.

njom slijedili, bila jako zanemarena, i, drugo, da je bosanski srednji vijek kao tema istraživanja i obrade ranije privukao više pažnje onih naučnika koji su djelovali van područja Bosne i Hercegovine nego domaćih historičara, bilo stručnjaka bilo amatera«. Babić i Kovačević su, razmatrajući dostignuća historiografije u Bosni i Hercegovini do 1941. godine, konstatirali da je postignut veći uspjeh u pripremnim istraživanjima i pojedinačnim studijama, nego u općim zaključcima i širim sintezama. Najvrjedniji rezultat naučnog djelovanja od kraja 19. stoljeća do 1941. godine bio je, prema ovim autorima, »obiman fond podataka koji može korisno poslužiti kao naučna baština i podloga« za razvitak historiografije. Mada je od 1945. godine do vremena pisanja njihovog teksta težište historiografskog istraživanja bilo postavljeno na noviji period historije Bosne i Hercegovine (sa posebnim usmjerenjem prema historiji radničkog pokreta), Babić i Kovačević su se izjasnili: »ipak su i za istraživanja bosanskog srednjeg vijeka u mnogom pogledu stvorene povoljnije mogućnosti nego što su ikada u prošlosti bile«.³

Branislav Đurđev je podsjetio da naučno istraživanje Bosne i Hercegovine »pod turskom vlašću ima svoju tradiciju« i prije Prvog svjetskog rata. »Fond turskih izvora bolje (je) očuvan u Bosni i Hercegovini nego u bilo kojoj drugoj našoj zemlji«, spomenuo je Đurđev i nastavio »da je bilo u Bosni i Hercegovini stručnog kadra koji je mogao raditi na turskim izvorima«. Zbog toga je historiografija značajno bolje stajala, kada se radilo o historiji Bosne i Hercegovine, nego u slučaju historije »drugih jugoslovenskih zemalja u to doba«. Đurđev je smatrao važnim podsjetiti na činjenicu da se, između dva svjetska rata, pokušavalo od Beograda napraviti centar naučnog istraživanja osmanskog perioda južnoslavenske historije. Srpska akademija nauka pokušala je u to vrijeme, pokrenuti sistematsko objavljivanje osmanskih historijskih izvora. Međutim, prema Đurđevu, »taj rad nije imao ni čestitog programa ni plana«.

Poslije Drugog svjetskog rata, istraživanje osmanskog perioda je, kako kaže Đurđev, »jako napredovalo«. Godine 1950. u Sarajevu je osnovan Orijentalni institut. Intenzivirano je sistematsko prikupljanje i otkupljivanje osmanske građe u zemlji i mikrofilmovanje u inostranstvu. Već sredinom 1960-tih godina Orijentalni institut je raspolagao ogromnim fondom osmanske arhivske dokumentacije koja se odnosila na Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Vojvodinu, Slavoniju i Crnu Goru. Đurđev je tada izrazio nezadovoljstvo zbog toga što »obrada za publikaciju i publikacija toga materijala jako zaostaje u upoređenju sa radom na prikupljanju«. Prema njegovom mišljenju, tadašnja historiografija nije istražila brojne probleme čije je rješenje podrazumijevalo ozbiljnu historijsku sintezu o Bosni i Hercegovini »pod turskom vlašću«. Osim toga, Đurđev je upozoravao da su izvan vidokruga nauke ostali historijsko-etnički problemi Bosne i Hercegovine u vrijeme osmanske uprave. Dobro rješenje, spram tadašnjih

3 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 16-17.

prilika, vidio je u osnivanju centra za historijske nauke pri Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine koji bi trebao koordinirati rad na historiji Bosne i Hercegovine.⁴

Nedim Filipović locirao je osnovnu slabost dotadašnjeg istraživanja osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini »u tome što su se pitanja toga perioda tretirala skoro isključivo samo sa gledišta razvitka turske države i njenih ustanova, a zanemarivala se istorija društvenog razvitka te države. To je, uostalom, slučaj i sa ispitivanjem istorije turske vladavine u drugim našim zemljama.«⁵ Filipovića je veoma ljutilo što je »pitanje društvenih superstruktura, u prvom redu pitanje duhovne strukture, pojednostavljeno (...) svedeno na ideološko-religioznu antitezu orijentalno-islamske i evropsko-hrišćanske kulture. Pri tome su ostala nedovoljno ispitana i nedovoljno osvijetljena oba faktora te antiteze«.⁶

Ekmečić, Kapidžić i Hauptman potcrtali su nedostatak većeg broja opširnih studija i naučnih sinteza za historiju novijeg perioda Bosne i Hercegovine. Prema njihovom mišljenju, »lanac vrijednih monografija u većini slučajeva je sastavljen od doktorskih disertacija.«⁷ Nije bilo organiziranih poduhvata i timskog rada na historiji »novijeg vremena Bosne i Hercegovine«. Nekoliko takvih pokušaja propalo je »na jednostavnoj činjenici da uvijek ima više planova nego

4 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 20-26.

5 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 27.

6 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 28. U nastavku svog priloga Filipović progovara o predrasudama, prenesenim "u moderno vrijeme u ne malom dijelu našeg društva kao gotovo aprioran stav da sve što spada u oblast naslijeđa orijentalno-islamske civilizacije direktno je tuđe našoj nacionalnoj kulturi i ne dolazi u obzir da bude integrirano u fond naslijeđa naše socijalističke duhovne kulture. Vjerovatno je da je ovaj prvi izvor rečene predrasude u priličnoj mjeri uticao da se u našim nastavnim ustanovama i u krugu ličnog studija naših ljudi malo radilo na naučnom proučavanju i sticanju sistematski izgrađene spoznaje o razvitku orijentalno-islamske civilizacije i njenih tekovina /kao što je to slučaj u razvijenim kapitalističkim i socijalističkim zemljama/. Ovakvo stanje stvari ide dotle da se javlja pod dvostrukim svjetlom: kao anahronizam našeg vremena i kao jedna vrsta primordijalnog neznanja o toj civilizaciji. Kao posljedica toga, zanemareno je od strane naše istorije književnosti i umjetnosti ispitivanje orijentalno-islamskog naslijeđa u Bosni i Hercegovini. Po našem mišljenju, trebalo bi sistematski proučiti stvaranje naših ljudi na orijentalnim jezicima, kritički osvjetliti to stvaranje i ono što ima stvarno estetsku i misaonu vrijednost prihvatiti kao izraz našeg stvaralačkog duha u oblasti orijentalno-islamske civilizacije, što znači da to stvaralaštvo ne bi smjelo ostati van fonda naše civilizacije kao dijela svjetske civilizacije". *Pregled istoriografskog rada...*, str. 28-29.

7 Autori ovog priloga smatrali su da je krivica za to bila podjednako individualna i opća: "pojedinaac nije dovoljno stimulisan za ovu vrstu posla, a tradicija naučnog posla u Bosni i Hercegovini vuče ga da radi na malo parče. Bosna nikada nije imala izgrađenu naučnu školu u jugoslovenskoj historiografiji i taj se istorijski nedostatak sa naporom prevladuje. U isto vrijeme, treba napomenuti da je malo ljudi koji se bave naučnim poslom u Sarajevu. Oni su mnogostruko angažovani i u nauci i u nastavi, a finansijski efekat njihovog naučnog rada više ih dezangazuje nego angazuje na ozbiljnijim poduhvatima.", *Pregled istoriografskog rada...*, str. 40.

naučnih radnika koji treba da ih ostvare».⁸ Osjećao se nedostatak rasprava iz historije bosanskohercegovačkog društva. Teme, poput historije »rađanja nacionalnih svijesti« bile su sasvim zaobiđene. U većini slučajeva, tim pitanjem bavili su se političari »ali njihovi prilozi nemaju karakter pravog i mjerodavnog naučnog poduhvata. Uglavnom je to stvar ideologije«, podsjetila su spomenuta trojica autora. Javnost, privredne organizacije, čak i izdavačka preduzeća, pokazivali su malo interesa za historiografske radove.⁹

Nikola Babić se žalio da su »opsežniji i kompleksniji radovi iz političke, privredne i kulturne istorije BiH, koji bi mogli da posluže kao opšti okviri za istraživanje razvitka radničkog pokreta, vrlo(...)rijetki».¹⁰

Zaključci i prijedlozi¹¹ formulirani su u očekivanju »razmatranja i diskusije o najvažnijim problemima« historiografije i nade, da će »ovaj materijal moći korisno poslužiti pri donošenju konačnih stavova i iznalaženju rješenja».¹² Prvi zaključak je upozoravao: »Istorija Bosne i Hercegovine, uzeta u cjelini, do danas nije ispitana i proučena onako kako to zahtijeva istorijska nauka sa specijalnim obzirom da treba naporedo ispitivati sve periode i domene u njihovoj povezanosti i kontinuitetu. Od svih republika Jugoslavije Bosna i Hercegovina u tom pogledu stoji sigurno na posljednjem ili pretposljednem mjestu, mada u izvjesnim slučajevima raspolaze bogatijim izvornim materijalom i raznovrsni-

8 Stanje historiografije u BiH će, kako pišu spomenuta trojica profesora, "biti donekle popravljen" kada Katedra za historiju sarajevskog Filozofskog fakulteta "popuni svoj kadar novim mladim ljudima koje treba osposobiti za ozbiljan naučni posao. U skladu s tim, i sve druge naučne institucije trebale bi da hrabrije obnavljaju svoj podmladak, ne vodeći računa koliko će njihova saradnja u nastavi biti svrsishodna. Naučnika nikada ne može biti suviše, i pravi talenti nikada ne izrastaju na oskudnom prostoru i u malom broju." Ekmečić, Kapidžić i Hauptman zagovarali su formiranje "posebnog instituta koji bi se bavio širim oblastima istorije Bosne i Hercegovine i Jugoslavije", čime bi se otklonili naprijed spomenuti nedostaci. Ali, očevidno, nisu bili suglasni oko toga da li će taj institut biti vezan za Katedru historije Filozofskog fakulteta u Sarajevu ili, možda, u okviru integriranog instituta za radnički pokret i orijentalne studije. Razmatrali su ideju da bi taj imaginarni institut "mogao biti vezan i za novoosnovanu Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine". *Pregled istoriografskog rada...*, str. 40-41.

9 Potpisnici ovog priloga zagovarali su da bosanskohercegovačka izdavačka preduzeća formiraju "posebna odjeljenja" koja bi se "isključivo zanimala historiografijom". Smatrali su da bi edicije "zasnovane na komercijalnoj osnovi" pomogle historiografiju. Primjer "za ugled" našli su u beogradskom izdavačkom preduzeću "Prosveta". *Pregled istoriografskog rada...*, str. 42.

10 Prema istom autoru, bili su rijetki "i oni radovi u kojima se, u okviru obrade pojedinih faza ili pojedinih problema iz nacionalne istorije ovog perioda, prati i razvitak, mjesto i uloga radničke klase". *Pregled istoriografskog rada...*, str. 44-45.

11 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 52-56.

12 Pošto suradnici, koji su pisali *Pregled istoriografskog rada*, "nisu polazili od istih mjerila i stanovišta" zadužena su dvojica redaktora (dr. Esad Pašalić i dr. Milorad Ekmečić) da uobličie zaključke sa prijedlozima. Oni su to uradili "ostavljajući pri tome(...)prvobitne formulacije u svakom od pojedinih priloga". *Pregled istoriografskog rada...*, str. 1-2.

jom istorijom (specifičnosti u doba antike, vjerske raznolikosti i dinamizam u srednjem vijeku, izrazite posebnosti u doba turske vladavine, zakašnjeli razvoj kapitalizma, seljački ustanci u XIX vijeku, neposredniji uticaji spoljne politike velikih sila, glavno teritorijalno uporište NOB i sl.)».

Mada, prema autorima priloga, »pravi ozbiljni naučni rad u oblasti istorije počinje tek sa 1945. godinom« on još uvijek nije bio potpun i, također, nije zadovoljavao potrebe »stvarne nauke i široke prosvjete«. Konstatirano je da je historiografija evoluirala srazmjerno formiranju novih institucija (Univerzitet, instituti, Naučno društvo, Društvo istoričara, Državni arhiv). Istovremeno, stihijnost u formiranju i razvijanju tih institucija uvjetovala je posljedice takvog pristupa: »rascjepkanost institucija, individualni rad, odsustvo većih kolektivnih zahvata, isključiva orijentacija na nacionalnu istoriju kao i užu istoriju BiH, nesređenost opšte dokumentacije i arhiva, nedovoljna organizovanost u publikovanju građe i monografija«. Spomenuti nedostaci i neadekvatni uvjeti rada u historiografiji doprinosili su smanjenoj zainteresiranosti za historijsku nauku i temeljitije zahvate u njoj. Bosna i Hercegovina nije sredinom 1960-tih godina raspolagala dovoljnim brojem kvalificiranih historičara te su ista lica realizirala po nekoliko organizacionih i istraživačkih poslova. Nedostatak novca spomenut je kao glavna smetnja ravnomjernom podmlađivanju historiografskog esnafa u Bosni i Hercegovini. Nezadovoljavajući položaj mladih historičara doveo ih je u poziciju »da rade usitnjeno, zapostavljajući šire idejne i teoretke studije i pripremanje važnih sinteza«. Male plaće bosanskohercegovačkih historičara tjerale su ih u zamornu trku za dopunskom zaradom na neadekvatnim poslovima. Esnaf historičara zahvatilo je »bježanje na poslove koji se brzo i bolje plaćaju«. Cjelinu tog nesređenog stanja historijske nauke u Bosni i Hercegovini dopunjavalo je shvaćanje lokalnih vlasti i javnog mišljenja, da historiografski rad »predstavlja drugorazredni intelektualni posao i da se njime može baviti svako«.¹³

Hod po mukama Istorije naroda Bosne i Hercegovine

Prijedlozi koji su tada formulirani »radi ublažavanja i otklanjanja ovih nedostataka«¹⁴ globalno su obilježili hronologiju zbivanja na sceni bosanskoher-

13 *Pregled istoriografskog rada...*, str. 52-54.

14 Tražila se kvalitetnija finansijska potpora historijskoj nauci, studijski boravci historičara u zemlji i inostranstvu, "što je dosad predstavljalo znatan nedostatak naše kadrovske politike". Trebalo je "raspraviti i raščistiti" pitanje formiranja jednog "kompleksnog historijskog instituta" i "razmotriti ulogu Akademije nauka i umjetnosti BiH u preuzimanju organizacije i usmjeravanju naučnoistraživačkog rada s područja istorije". Postavljalo se pitanje određenja mjesta i značaja visokoškolske nastave u formiranju novih generacija historičara. Tadašnji propisi i nedostatak novca onemogućavali su Filozofski fakultet u Sarajevu da organizira postdiplomski studij historije. Nedostajao je koherentniji plan publiciranja historijske građe. Nametao se ozbiljan problem srednjih škola, posebno gimnazija, u kojima je "obrazovanje iz oblasti istorije i društvenih disciplina svedeno na najmanju mjeru, što se odražava u daljem

cegovačke historiografije do kraja 20. stoljeća. Početkom istog mjeseca (6. decembra 1966. godine) u kojem je završen *Pregled istoriografskog rada*, na sastanku historičara Bosne i Hercegovine prezentirana je ideja o realiziranju projekta *Istorija naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine*. Ovaj projekat bio je 1968. godine usvojen u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANU BiH).¹⁵ Prema nekim nedavno publiciranim djelima, ANU BiH je trebala realizirati projekat od marta 1968. do 1975. godine, a njegovim finaliziranjem smatrao se završetak pet svezaka (?), sa po 500 stranica.¹⁶ Orijentalni institut i Institut za istoriju radničkog pokreta uvrstili su u svoje planove teme iz projekta koje su trebali realizirati njihovi istraživači.¹⁷

Znakovitom koincidencijom, 6. decembra 1966. godine, na skupu historičara iz Beograda i Upravnog odbora Srpske književne zadruge (SKZ), razmatran je elaborat historije srpskog naroda zamišljene »da bude obimno višetomno delo sintetičkog karaktera«. Elaborat je bio »prihvaćen u načelu i stavljen u osnovu projekta za pisanje *Istorije srpskog naroda*«. ¹⁸ Jedno vrijeme se činilo da

obrazovanju na visokoškolskim ustanovama”. Osim istraživanja nacionalne historije, predložen je i “rad na izučavanju pojedinih domena i problema” iz svjetske historije. “Osnovni zadatak” historiografije u Bosni i Hercegovini imalo se smatrati pisanje “obuhvatnije naučne sinteze o pojedinim periodima i područjima” historije. Paralelno je trebalo “razvijati i naučnu kritiku”, posebno u naučnim publikacijama gdje je, osim propitivanja “činjeničnog materijala” trebalo razmatrati metodološka pitanja i opću teorijsku podlogu publiciranih radova. *Pregled istoriografskog rada*.... str. 54-56.

15 *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države* (Dalje u tekstu: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I...*), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17, Sarajevo 1987, str. 5.

16 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, *Sejtarija*, Sarajevo 1998, str. 281. Filozof po formalnom obrazovanju (sebe drži hegelijancem), fasciniran značajem politike, čiji je ambiciozni istraživač (čak do opasne ivice preko koje se iskusniji i sadržajiniji od njega često preture u vrtlog iskušenja, manje ili više diskretnog, prakticanja te drevne vještine postizanja moći), dr. Filandra, ipak, nije dovoljno spoznao raznolikost i obilje faktografije koja mu je mogla pomoći u (re)konstruiranju njegove varijacije na temu koju opservira. Da je znao za arhivske fondove, koje je uspio pronaći, tada bi njegovo punije spoznavanje i ovog problema rezultiralo relevantnijem zaključivanju. Ovako, čitaocima ostaje nada u autorovu spremnost unošenja ispravki i korisnih dopuna u novo izdanje knjige i, naravno, mogućnost korištenja ponudene argumentacije.

17 *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I...*, str. 5.

18 Zadnja verzija elaborata završena je 1971. godine. Rasprave i dogovori u SKZ-u potvrdili su shvatanje, istaknuto i u elaboratu, “da *Istorija srpskog naroda* mora prevazići tematsku jednostranost tradicionalnih pogleda na istoriju, u kojima je politička oblast imala potpunu prednost”. Prema opisu Uredivačkog odbora: “U skladu sa marksističkom orijentacijom naše historiografije i promenama u interesovanju savremenog sveta za istoriju, u središte su stavljeni problemi ekonomskog i društvenog razvoja u nerazdvojnoj povezanosti sa svim oblastima života i stvaralaštva”.

Ranija zamisao o dvanaest svedena je na šest knjiga. Angažiranje širokog kruga specijalista omogućilo je, prema Uredivačkom odboru, “ostvarenje i bržu izradu *Istorije*” ali je, na drugoj

će ANU BiH i SKZ, svaka za sebe zacrtanim stazama, sretno dovesti svoje naučne karavane na krajnja odredišta. Ali, bosanskohercegovački prtljag je bio pretežak. Uzalud su partijsko-državne bisage bile pune novca.

Peti kongres historičara Jugoslavije (Ohrid, 1969. godine) reflektirao je svojom temom (*Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji*) veliku zainteresiranost, različitog naboja i intenziteta, za »nacionalno pitanje bosanskohercegovačkih Muslimana«. Usprkos različitim pristupima i stavovima učesnika, »kroz diskusiju je nesumnjivo utvrđeno da Muslimani predstavljaju jednu nacionalnu posebnost...« Bilo je prisutno mišljenje da o tom pitanju treba organizirati poseban znanstveni skup.¹⁹

strani, umanjena homogenost djela, jedinstven stil i srazmjere jednog broja poglavlja. SKZ je organizirala istraživanja u arhivima i bibliotekama u zemlji i inostranstvu. "Prikupljene hiljade stranica arhivskog materijala" trebale su predstavljati "fond dokumenata, koji će poslužiti u daljnim istraživačkim radovima i usavršavanju *Istorije srpskog naroda*". *Istorija srpskog naroda, Prva knjiga, Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371)*, (Dalje u tekstu: *Istorija srpskog naroda, Prva knjiga...*), *Srpska književna zadruga*, Beograd 1981, str. V-VIII.

Teško da je nekom od autora *Istorije srpskog naroda* moglo pasti u pamet da će, relativno brzo, doći vrijeme kada će trebati, ne samo "usavršavanje", nego pisanje nove historije pod tim naslovom.

- 19 Osnovne smjernice Kongresu dao je referat dr. Avde Sućeske o "historijskim osnovama posebnosti bosansko-hercegovačkih muslimana" koji je trahirao "put bošnjačkim nacionalnim temama u jugoslavensku historiografiju kao legitimnim pitanjima i područjima istraživanja..." Ali, cesta prema tom cilju sužavala se na prvoj krivini u vijugavu i neravnu stazu. Prema, do skoro, uglavnom nedohvatljivim arhivskim fondovima Saveza komunista Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovački političari bili su, sredinom 1971. godine, svjesni činjenice da "ni istorija, ni kultura, ni običaji nijednog naroda u Bosni i Hercegovini nisu adekvatno obrađeni u našim udžbenicima".

Istovremeno, bošnjački intelektualci, među njima i historičari, opominjali su da u "udžbenicima Muslimani nemaju realan osnov za prepoznavanje i poistovjećivanje s vlastitom kulturom". Srednjoškolski udžbenici iz nacionalnih disciplina "nisu pisani po bosanskohercegovačkim programima" pa su se "Muslimani" suočavali sa pritiskom iščekivanja mogućeg nacionaliziranja u Srbe i Hrvate. Prezentirani podaci, na primjeru čitanki za osnovne škole od prvog do četvrtog razreda, pokazuju "zastupljenost Muslimana 2%, zastupljenost Hrvata 7%, zastupljenost Srba 62%...U imenima zastupljenost 4% muslimanska, 7% hrvatska i 52% srpska". Objelodanjivanjem podatka da većinu udžbenika "uvozimo po beogradskim i zagrebačkim programima shodno nastavniku koji to predaje", nastojalo se alarmirati političare na štete nanesene kulturi i historiji Bosne i Hercegovine.

Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, str. 234-235, 316-325.

Dvije i po decenije poslije završetka Drugog svjetskog rata, jugoslavensko komunističko vodstvo "priznalo" je Bošnjacima pravo da se, kao nacija, zovu - "Muslimani". Sve dok "Muslimani" nisu bili priznati kao nacija, Bosna i Hercegovina je smatrana zaleđem Srbije i Hrvatske.

Wolfgang Höpken, *Jugoslovenski komunisti i bosanski Muslimani, Književna revija*, Broj 32, Sarajevo, maj 1990, str. 7.

Četiri godine iza toga, bosanskohercegovačka historiografija, niti izdaleka, nije bila na stabilnim osnovama. Već su se čule ideje da adekvatnije postavljeno »Institut (za historiju – op. M.P.) organizuje rad na istoriji Bosne i Hercegovine«. Posredno se signaliziralo da je za samu ANU BiH to bio prevelik posao. Ugledni sarajevski historičar dr. Branislav Đurđev, tada već pred penzijom, žalio se kolegama da je njegova katedra ukinula predmete: Turski jezik i Historiju Bliskog istoka i tako sebi podsjekla korijene. Tvrdio je da Katedra za historiju »kao naučna ustanova uopšte ne postoji; postoji kao skup naučnika od kojih ogromna većina sasvim zadovoljava, ali ne postoji kao organizacija«. Katedra za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu propustila je početkom 1970-tih godina idealnu priliku za temeljitu afirmaciju u jugoslavenskim okvirima i dodatni poticaj za sistematsko istraživanje jednog segmenta bosanskohercegovačke povijesti. Nekoliko katedri za historiju sa drugih jugoslavenskih univerziteta bilo je zainteresirano poslati kandidate u Sarajevo na postdiplomski studij »iz istorije naroda Jugoslavije pod turskom vlašću«. Konsenzualno je bila prihvaćena činjenica, da u Sarajevu »stvarno postoje široka izvorna baza i najjače naučne snage za proučavanje orijentalistike i istorije naroda Jugoslavije pod turskom vlašću«. Mada je odluka o postdiplomskom studiju, na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, bila donesena dvije godine ranije (podaci o tim događajima prezentirani su 1973. godine – op. M.P.) profesori Katedre za historiju nisu uradili program. Neke njihove mlađe kolege mogle su jedino da izraze žaljenje i razočarenje zbog ozbiljnog promašaja svojih profesora.²⁰

U godini koja je trebala označiti završetak pisanja *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*, ANU BiH se dosjetila organizirati sastanke historičara angažiranih na tom projektu. Sastanci (19.11. i 8.12. 1975. godine) su poslužili razmatranju »problema etničkog razvitka u Bosni i Hercegovini«. Nekoliko desetaka publiciranih stranica priloga (diskusija) bile su, do tada, jedini pouzdani, javni, tekstualni trag o spomenutoj *Istoriji*.²¹

Pitanje je koliko se angažiranih autora i suradnika tada sjećalo, makar i fragmentarno, zaključaka donesenih sedam godina ranije. Predsjednik Komisije za *Istoriju naroda Bosne i Hercegovine*, dr. Branislav Đurđev, podsjećao je, krajem marta 1969. godine, na raniji zaključak, »da se najkasnije do 15. jula ove godine izradi tematski program za obradu« *Istorije naroda Bosne i Hercego-*

20 *Diskusija: Razvoj i programski zadaci Instituta za istoriju u Sarajevu*, "Opredjeljenja", Broj 4, Sarajevo oktobar 1973, str. 129, 131, 139. Prilog rekonstrukciji tadašnjih generacijskih odnosa unutar esnafa bosanskohercegovačkih historičara predstavlja kritika mr. Iljasa Hadžibegovića, upućena njegovim profesorima dr. Branislavu Đurđevu, dr. Milanu Vasiću i dr. Nedimu Filipoviću. Jedino je dr. Đurđev pokušao objasniti, da zbog očekivanog penzioniranja, nije mogao pristati da na njega "padne sva težina organizacije" postdiplomskog studija, uključujući i "sastavljanje programa".

21 *Diskusija: Problemi etničkog razvitka u Bosni i Hercegovini*, *Prilozi*, Institut za istoriju, Godina XI-XII, Broj 11-12, Sarajevo 1975-1976, str. 261-342.

vine.²² Osim toga, on je podsjećao na ranije usvojene *Konspekte* i *Plan rada Komisije za Istoriju naroda Bosne i Hercegovine*.²³ Komisija je preuzela obavezu realizacije projekta *Istorija naroda Bosne i Hercegovine* u šest (6) knjiga. U tom cilju bile su formirane potkomisije (redakcije) za svaku od šest knjiga.²⁴

Predviđeni su rokovi završetka četiri knjige *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*: 1971. godina (prva knjiga); 1973. godina (druga knjiga) i 1974. godina (treća i četvrta knjiga). Planovi rada i rokovi završetka pete i šeste knjige trebali su biti utvrđeni naknadno sa Institutom za istoriju. Komisija je trebala surađivati sa Orijentalnim institutom, Institutom za historiju radničkog pokreta/Historijskim institutom (transformacija je bila u toku), Katedrom za historiju na Filozofskom fakultetu, Katedrom za historiju prava na Pravnom fakultetu i sa Fakultetom političkih nauka u Sarajevu. Bilo je predviđeno, da se u *Istoriji naroda Bosne i Hercegovine* obrati prvorazredna pažnja historiji zemlje i problemu razvitka naroda. Prema ideji Komisije dr. Đurđeva, trebalo se posebno usmjeriti na pitanje »ekonomske, socijalne (naglašeno u tekstu – op. M.P.) i kulturne« historije naroda Bosne i Hercegovine.²⁵

Početak marta 1974. godine i najveći optimisti počeli su osjećati nelagodu zbog stanja projekta *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*. Smrti rukovodilaca dvije potkomisije, Ante Babića i Hamdije Kapidžića, uzrokovale su ozbiljne probleme njihovog zamjenjivanja. Situaciju je otežavala ostavka akademika Branislava Đurđeva i njegovo povlačenje sa mjesta predsjednika Komisije za *Istoriju naroda Bosne i Hercegovine*. Alojz Benac je podsjećao da postoji »velika moralna odgovornost« autora, angažiranih na projektu *Istorije*, kojemu je dat veliki publicitet. Rokovi za predaju rukopisa bili su više puta prolongirani. Prema Benčevom mišljenju, »stvar je prvenstveno prestiža angažovanih struč-

22 ANU BiH, Dokument broj: 505/69, Sarajevo 26.3.1969. U spomenutom tematskom programu trebalo je razraditi idejne i tehničke elemente predmeta, metodologije, "kadrovske mogućnosti, faza rada i rokova prilikom obrade" *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*.

23 ANU BiH, Prilozi uz dokument broj: 505/69.

24 ANU BiH, *Plan rada Komisije za Istoriju naroda Bosne i Hercegovine* (Dalje u tekstu: *Plan rada Komisije*...), Prilog uz dokument broj: 505/69, str. 1-2. Formirane su potkomisije za: 1) srednji vijek (rukovodilac, akademik Anto Babić); 2) "turski period" do kraja 17. stoljeća (rukovodilac, dopisni član ANU BiH Nedim Filipović); 3) "turski period" 18. i 19. stoljeća (rukovodilac, prof. dr. Avdo Sućeska); 4) period austro-ugarske uprave (rukovodilac, prof. dr. Hamdija Kapidžić); 5) period 1918.-1941. godine (rukovodilac, Nedim Šarac) i 6) period NOB-a i revolucije (rukovodilac, Nikola Babić).

Prof. dr. Milorad Ekmečić bio je predviđen za konsultanta treće i pete potkomisije. Među članovima šeste potkomisije bili su, između ostalih, Veselin Đuretić i Zdravko Antičić, a prof. dr. Desanka Kovačević učestvovala je u radu prve potkomisije.

25 ANU BiH, *Plan rada Komisije*..., str. 2. Finansiranje *Istorije naroda Bosne i Hercegovine* obezbijedeno je novcem iz Fonda za naučni rad ANU BiH i Republičkog fonda za naučni rad. Svaka potkomisija (redakcija) potpisala je zaseban ugovor sa finansijerima projekta.

jaka za izvršenje ovog zadatka da se postave tako da im izrada *Istorije* bude glavni zadatak«. Benac je konstatirao težak propust (»još nije napravljena jedinstvena koncepcija djela«) i odsustvo koordinacije među autorima koji »prilično nezavisno rade svoje dijelove«.

Prisutni su se uspjeli suglasiti: da će *Istorija naroda Bosne i Hercegovine* imati »karakter sintetičke istorije«; orijentacioni rok »za izradu cjelokupnog djela je kraj 1975. godine«. Jednoglasno su tražili da Branislav Đurđev ponovno vodi Komisiju za *Istoriju naroda Bosne i Hercegovine*. S druge strane, autorima i suradnicima jasno je stavljeno do znanja da će za realizaciju projekta biti dovoljno novca.²⁶

Hronologija zbivanja bila je, povremeno, u znaku nastojanja pojedinih autora *Istorije* da ostvare svoje »pravo prvenstva« u obradi pojedinih tema, na štetu drugih zainteresiranih i, također, kompetentnih autora.²⁷ Na jednom sastanku Nedim Filipović je gotovo zavapio: »Ne znamo što je ko već završio«. Optimistički se nadajući završetku dijelova *Istorije* tokom 1974. godine, Branislav Đurđev je smatrao da »je od osnovne važnosti objasniti kako je Bosna i Hercegovina postala zajednička otadžbina koja povezuje njene narode. Potrebno je utvrditi okvire unutar kojih je nastao i razvio se muslimanski narod«.²⁸ Planovi nekih historičara očividno nisu podrazumijevali njihovo stvarno učešće i pomoć u realiziranju *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*. Tako je, ubrzo poslije ovog pokušaja ANU BiH da »pogura« realizaciju projekta *Istorije*, prof. dr. Milorad Ekmečić tražio »da ga se ubuduće ne poziva na sastanke Komisije i potkomisija«.²⁹

Pokušavalo se i sa dodatnim discipliniranjem učesnika projekta *Istorije* uz korištenje autoriteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (SK BiH). Tako je aktiv SK ANU BiH, uz suglasnost rukovodstva CK SK BiH, organizirao 25. juna 1974. godine sastanak svih članova Saveza komunista koji su radili na projektu *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*, ili su se nalazili u institucijama koje su mogle pomoći njegovoj realizaciji. U *Podsjetniku za diskusiju* prezentiran je stav, da zauzetost poslovima, »ponekad ne baš neophodno potrebnim«, sprječava najveći dio suradnika da se potpunije angažiraju na pisanju *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*. Plasirana je i neka vrsta okolišne prijetnje, da »izvjesni

26 ANU BiH, *Zapisnik sa zajedničke sjednice Izvršnog odbora Predsjedništva Akademije i Komisije za istoriju naroda BiH, održane 7. marta 1974. godine u prostorijama Akademije*, str. 1-4.

27 ANU BiH, *Zapisnik sa sastanka III potkomisije u Komisiji za istoriju, održanog 15. marta 1974. godine u Prostorijama Akademije*, str. 1.

28 ANU BiH, *Zapisnik sa sastanka II potkomisije u Komisiji za istoriju, održanog 28. marta 1974. godine u prostorijama Akademije*, str. 1.

29 ANU BiH, *Zapisnik sa sastanka sarajevskih istoričara koji se bave proučavanjem austro-ugarskog perioda bosansko-hercegovačke istorije, održanog 17. aprila 1974. godine u 12 sati u prostorijama Akademije*, str.1.

bosansko-hercegovački historičari ne shvataju taj zadatak kao svoju obavezu«. Da ne bi bilo zabune, na kraju je izrečena direktiva prema kojoj historičari »moraju izvršiti« ranije preuzete obaveze.³⁰

Mada sastanak nije bio okarakteriziran uspješnim, ipak je poslije njega rad na *Istoriji* »znatno živnuo«. Poslije godinu dana suradnicima na projektu dato je na znanje, da je zadnji rok za predaju tekstova – kraj 1976. godine. Taj rok, poslije nekoliko ranijih prolongiranja, nije smio biti prekoračen, jer u pitanju je bio »obraz historičara Bosne i Hercegovine«, rekao je akademik Branislav Đurđev.³¹ Ali, nije nedostajalo novih problema. Rukovodilac treće potkomisije dao je ostavku i prekinuo svaku vezu sa projektom *Istorije*.³² U nevrijeme se postavljalo pitanja autorima: »Da li smo mi sposobni za takav kondenzovani sintetički prikaz, i to ne samo s obzirom na naše lične sposobnosti, nego i s obzirom da mi nemamo dovoljno predradnji za to?« *Istorija naroda Bosne i Hercegovine* trebala je izraziti tri projektirana cilja: da bude čitana, da predstavlja neophodni priručnik i da rješava, i pokrene, ključne znanstvene probleme iz historije BiH. Istovremeno, kao da je posao tek na početku, evidentirani su, i kritizirani, nedostaci projekta.

Jedan od njih bilo je izostavljanje političke historije. Konačno je progovorila savjest nekih angažiranih istraživača, koji su postajali svjesni stranputice na kojoj su se našli: »Mi, istina, pišemo u prvom redu istoriju naroda, društva i kulture(...)ali ne možemo istoriju države svesti samo na sociološku i pravnu

30 ANU BiH, Aktiv SK članova Akademije, Sarajevo 17.VI 1974. god., *Poziv na sastanak*, Prilog: *Podsjetnik za diskusiju*, str. 1-3.

31 ANU BiH, Branislav Đurđev, *Uvodna riječ na skupu historičara 2. jula 1975. god.* (Dalje u tekstu: *Uvodna riječ...*), str. 1.

Akademik Đurđev je, ponovno, prihvatio dužnost predsjednika Komisije za Istoriju naroda Bosne i Hercegovine, pod uvjetom "da nije odgovoran za organizacione poslove, pošto je to stvar potkomisija". ANU BiH, *Zapisnik sa sastanka saradnika na izradi Istorije naroda Bosne i Hercegovine, održanog 2. jula 1975. godine u prostorijama Akademije* (Dalje u tekstu: *Zapisnik...2. jula 1975. godine...*), str. 4.

32 ANU BiH, *Uvodna riječ...*, str. 1. Radilo se o ostavci prof. dr. Avde Sućeske. Ovaj čin uzrokovao je novu raspodjelu poslova među već angažiranim i pokušaj uključivanja novih suradnika. Ali, tako je, nenamjerno, bila otvorena još jedna breša kroz koju su mogli ući protivnici projekta *Istorije*. I pored njegovog odbijanja učešća u projektu, ponovno su pozivali na suradnju Milorada Ekmečića. Jugoslavenski i bosanski orijentirani učenjaci, okupljeni oko zamirućeg projekta *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*, još uvijek nisu (dovoljno jasno?) prepoznavali protubosansku orijentaciju koja je, sve više, nadimala jedra Ekmečićevog angažmana. ANU BiH je izabrala prof. dr. Radu Petrovića za rukovodioca III potkomisije. Vidjeti: ANU BiH, *Zapisnik sa sjednice III potkomisije u Komisiji za istoriju naroda BiH, održane 28. aprila 1975. godine*, str. 1-2; ANU BiH, Dokument broj: 07-355, Sarajevo 27. V 1975; *Zapisnik sa sastanka III potkomisije u Komisiji za istoriju, održanog 27. oktobra 1975. godine u prostorijama Akademije*, str. 1-2; *Zapisnik sa zajedničke sjednice II i III potkomisije u Komisiji za istoriju naroda BiH, održane 16. januara 1976. god. u prostorijama Akademije*, str. 1-2.

stranu«. Tek tada odbacuje se »argument«, da su, navodno, historija zemlje u predslavensko doba i politička historija Bosne »dovoljno obrađivane i prikazivane, pa da nije potrebno zalaziti u te oblasti«. U nacrtu druge knjige uopće nije bilo mjesta za kulturnu historiju. »Treća knjiga čak ne unosi ni jačanje bošnjaštva kod Muslimana u tom periodu, a ne unosi niti pojave buđenja nacionalne svijesti u Srba i Hrvata pri kraju toga perioda«,³³ i sve tako u začaranom krugu svijesti o curenju vremena kroz krhotine nezavršenog posla. Vrtloženju problema na sastanku suradnika angažiranih na projektu *Istorije*, održanom 2. jula 1975. godine, prisustvovao je i gost iz Beograda, akademik Vasa Čubrilović. Taj stari zavjerenički mudrijaš nije doprinio rješavanju i tako zamršenog problema svojim prijedlogom, »da *Istoriju Bosne* treba obraditi kao istoriju zemlje«³⁴ (podvučeno u dokumentu – op. M.P.).

Komisija za istoriju naroda Bosne i Hercegovine nastojala je, zadnjim snagama, usmjeriti autore i suradnike prema finalizaciji projekta. Autori tekstova su informirani da će se u pogledu prostorne determinante »obuhvatiti sav teritorij koji je u datom vremenu pripadao Bosni, ali tako da će se ipak težište razmatranja koncentrisati na teritorij i narod Bosne i Hercegovine u današnjim granicama. Međutim, ne smije se u potpunosti zanemariti ni raspravljanje o iseljenim Bosancima i njihovu udjelu u kulturnom, političkom i društvenom životu (Bosanci na Porti, bosanski trgovci u Beogradu i sl.)«³⁵ Trebalo je proteći osam godina od usvajanja projekta, pa da se autori, konačno, »dogovore« i o spomenutom pitanju.

Rukovodstvo projekta i političke strukture Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine zbrojili su sve, do tada, primijenjene oblike ubjeđivanja autorske i suradničke družine ne bi li oni završili posao kojeg su se, uz značajne materijalne i druge pogodnosti, prihvatili. Mahanje kažiprstom partijskog autoriteta i pozivanjem na potrebe naroda za jednom cjelovitom historijom Bosne i Hercegovine, uz podsjećanje na dužnost historičara da je završe, dalo je ograničene rezultate kod dijela autora. Drugi su i bez toga radili svoj posao i držali se, spram svojih mogućnosti, dogovorenih pravila i rokova. Treći su ignorirali gotovo sve konstruktivne inicijative. Ostalo je još jedno sredstvo – novac, mamac i prinuda u isto vrijeme. Republička zajednica za naučni rad, kao finansijer projekta, odlučila se, u sklopu produženog finansiranja projekta u 1976. i 1977. godini, za

33 ANU BiH, Branislav Đurđević, *Uvodna riječ...*, 6, 10-11.

Akademik Đurđević je apelirao na kolege, da iako "su izvjesni periodi istorije naroda Bosne i Hercegovine nedovoljno ispitani, pa se sintetički prikaz na solidnoj osnovi ne može dati bez tog dubljeg ulaženja u proučavanje građe, ne bi dobro bilo ako bi taj momenat toliko prevagnuo da bi onemogućio završavanje djela na vrijeme", Branislav Đurđević, *Uvodna riječ...*, str. 12.

34 ANU BiH, *Zapisnik...2 jula 1975. godine...*, str. 3.

35 ANU BiH, Dokument broj: 07-17/76-2, Sarajevo 10. II 1976. Prilog: *Uputstvo saradnicima na izradi teksta Istorije naroda Bosne i Hercegovine*, str. 1.

smanjenje traženog novčanog iznosa.³⁶ Prema reakcijama u potkomisijama *Istorije*, tada je autorima bilo obećano da će, poslije predaje rukopisa, biti nagrađeni povećanim procentom isplaćene akontacije. Na taj način autorima je bilo signalizirano da požure sa završetkom posla dok još ima novca za isplatu. Neki od mlađih suradnika tvrdili su svojim potkomisijama da će biti u stanju izvršiti obaveze prema projektu *Istorije* tek poslije završetka doktorskih disertacija. Jedan broj njihovih starijih kolega i dalje se ograđivao od izjašnjavanja o krajnjem roku završetka svoga posla. Tako se moglo čuti, kako jedan »pret-postavlja«, drugi »ne može još preciznije sagledati«, treći »će nastojati« itd.³⁷

Suton projekta *Istorije* dešavao se, na prvi pogled paradoksalno, u vrijeme koje je još bilo pogodno za njegovo uspješno realiziranje. Bosanskohercegovačka politika bila je naklona afirmiranju posebnosti svoje Republike, njenog značaja i potencijala što je, u krajnjem ishodu, doprinosilo legitimiranju tadašnjeg partijsko-državnog rukovodstva na lokalnom i jugoslavenskom planu. Rasprava o nastavi historije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, koja je vođena krajem 1978. i početkom 1979. godine, prezentirala je stav zvanične komunističke politike, da »način na koji je do sada izučavana istorija naroda Bosne i Hercegovine po opštem mišljenju ne zadovoljava« i da je »stvar u tome da je proučavanje istorije Bosne i Hercegovine osnovni centralni zadatak Odsjeka a i Filozofskog fakulteta«. Najžešći protivnik uvođenja posebnog nastavnog predmeta historije Bosne i Hercegovine bio je Milorad Ekmečić. Međutim, tada su njegovi, i slični, stavovi bili »znanstveno i politički obesnaženi«. Rasprava je bila poentirana zaključkom o postojanju potrebnih uvjeta za uvođenje novog predmeta, uz napomenu da je osnovni zadatak Odsjeka za historiju »predavanje i proučavanje istorije naroda BiH«. Ovaj poraz Ekmečić i njegovi sličnomišljenici kompenzirali su zavjereničkim destruiranjem pokušaja ANU BiH da, kako-tako, finalizira projekat *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*. Oni su, značajnim dijelom, utjecali na osporavanje i rekonceptualizaciju tog projekta.³⁸

36 ANU BiH, Dokument datiran: 21. X 1975., Prilog: *Informacija o uključivanju saradnika u rad na izradi III knjige Istorije i o finansijskoj situaciji*, str. 3.

37 ANU BiH, *Zapisnik sa sjednice IV potkomisije u Komisiji za istoriju naroda Bosne i Hercegovine, održane 17. marta 1976. godine u prostorijama Instituta za istoriju*, str. 1-3.

38 "U Akademiji (jula 1982. godine – op. M.P.) ne skrivaju činjenicu da jedan broj saradnika (Ekmečić i drugi) smatraju da nema adekvatne naučne podloge za takve poduhvate" iako su i te osporavateljske snage za to da se dio urađenog posla objavi pod nazivom "Prilog izučavanju naroda Bosne i Hercegovine"(...)Time ANU BiH politički nije stala iza vlastite države. Za njezine (ANU BiH – op. M.P.), prevladajuće velikosrpski usmjerene članove, koji su njom dominirali i upravljali, sporna je bila i sama država Bosna i Hercegovina, pa nisu htjeli pisati historiju onoga što, prema njima, i ne postoji(...)Bosanski komunistički vrh takvo stanje je podnosio jer ni u vlastitim redovima nije imao takav stupanj suglasnosti da bi se mogao s jasnim stavom nametnuti Akademiji". Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, str. 288-291; 280-281.

Bili su to jasni znaci promjena koje su se odvijale u antibosanskohercegovačkom smjeru.

U pismu iz 1985. godine³⁹, naslovljenom tadašnjem predsjedniku ANU BiH, grupa historičara pokušala je izdaleka progovoriti o katastrofalnom neuspjehu projekta *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*. Milorad Ekmečić je mogao biti zadovoljan kapitulacijom, od ranije dobro uzdrmane bosanskohercegovačke historiografije i ANU BiH. U svom ličnom dijelu pisma Ekmečić je akcentirao pitanja kojima je davao prioritet u budućim istraživanjima. To su, između ostalih: demografsko istraživanje stanovništva Bosne i Hercegovine od kraja XV stoljeća do 1918. godine (u obrazloženju nominiranja teme Ekmečić je napisao: »Sve što do sada u tom pogledu imamo je krajnje nepouzđano, a u mnogo slučajeva radi se i o svjesno njegovanoj mitologiji«); agrarno pitanje prije 1878. godine; seljački ustanci u XVIII i XIX stoljeću (Ekmečić je i ovdje utvrdio cijenu i oblik svog ukalkuliranog političkog, manipulativnog, predujma zamotanog u oblandu teze: »Postoje ustanci muslimanskog stanovništva, ali se većinom oni vežu za hrišćansku raju kao određena forma opšte agrarne revolucije«); »problem islamizacije« (interesiranje za ovu temu Ekmečić odoka procjenjuje: »I ovdje je nauka ostala opterećena političkom ideologijom«); nije ga mogla zaobići fascinacija politikom »stvaranja vještačkih nacija u BiH 1878.-1918«; lobirao je za pažnju prema historiji genocida i stradanja stanovništva (jer, kako je tvrdio, »Bosna i Hercegovina je bila domovina genocida u oba svjetska rata i na tome treba uporno i dugoročno raditi«). Kako bi onemogućio autonomno djelovanje institucija, koje su okupljale bosanskohercegovačke historičare, Ekmečić je jasno signalizirao da bi, vezano za projekat historije genocida, »trebalo prihvatiti sugestije iz Srpske akademije nauka za saradnju«.⁴⁰ Tako je Ekmečić, etiketirajući dotadašnje dosege historiografije u Bosni i Hercegovini kao nepouzđane, u segmentima koji su bitno interesirali velikosrpske nacionaliste,

39 Predsjednik ANU BiH, akademik Svetozar Zimonjić, tražio je od dr. Desanke Kovačević, dr. Milorada Ekmečića, dr. Envera Redžića i dr. Marka Šunjića, da prezentiraju njihovo gledište "o aktuelnim pitanjima istorijske nauke". Njih četvero autorizirali su, zajednički, uvodni dio prije nego što su, posebno, prezentirali svoje stavove.

U uvodnom dijelu progovorili su i o *Istoriji naroda Bosne i Hercegovine*: "Neuspjeli Projekat Istorije naroda Bosne i Hercegovine, usvojen krajem 1968. godine, predstavlja iskustvo i za istoričare i za Akademiju, koje ne bi trebalo da se ponovi. Pokazalo se da je situacija u istorijskoj nauci dio opšteg stanja u društvu (...) Prošlo je četvrt vijeka od pojave drugog toma Istorije naroda Jugoslavije koji se završava sa XVIII stoljećem, a još uvijek istoričari u adresama političkih foruma traže njihovu saglasnost i podršku da se u Jugoslaviji organizuje rad na pisanju istorije jugoslavenskih naroda XIX vijeka.

U BiH nije izostala politička podrška da se pripremi istorija njenih naroda, pa ipak su se u toku posljednjih 17 godina složili takvi odnosi, koji su značajno doprinijeli činjenici da Projekat nije ostvaren. Istorija nije samo politička nauka po predmetu koji je zamašno prisutan u njenom razvoju, već i po ocjenama i sudovima koje saopštava o događajima. Često se u radovima istoričara nepogrešivo prepoznaju njihova politička uvjerenja i nacionalna pripadnost", str. 1-2. Kopija pisma u arhivi autora.

40 Navedeni dokument, str. 3-6.

nastojao fortificirati vlastiti doprinos pseudoučenjaka, ustvari djelatnika politike velikosrbizma u usponu. Utrka za ostvarenje potpune dominacije Ekmečićeve velikosrpske grupe nad historijskim esnafom u Bosni i Hercegovini dobijala je na ubrzanju.

Više je nego zanimljiv *Predgovor izdanju prve knjige Priloga za istoriju Bosne i Hercegovine*.⁴¹ Pravdajući neuspjeh, reprezenti ANU BiH tvrdili su 1987. godine da je inicijativa od prije gotovo dvije decenije trebala imati »kao mogući domet« (sic!) da se »napiše sintetička istorija Bosne i Hercegovine«. Svojevrsni »biser« te jadikovke predstavlja umovanje: »...i, kao što se to dešava i u drugim naučnim istraživanjima globalnih razmjera, krajnji mogući cilj – sintetička istorija Bosne i Hercegovine – ostao je van realnog domašaja«. Okolišajući je izrečeno priznanje da je »izvjestan broj autora, mada znatno manji od onoga koji je bio angažovan« izvršio svoje obaveze. Čak je prezentirana tvrdnja, prema kojoj je Redakcioni odbor »prihvatio za objavljivanje« radove »koji su odgovarali postavljenim kriterijima i zahtjevima«. ⁴² To je bilo daleko od istine. ⁴³

Šest stotina šezdeset i šest (666) strana štampanih u dvije knjige ⁴⁴ ostalo je da svjedoči o fijasku projekta *Istorija naroda Bosne i Hercegovine*. Bio je to dobitak kojega su velikosrpski intelektualci uhvatili u letu. Oklijevanje, oportunistički i razjedinjenost probosanski orijentiranih učenjaka uvjetovali su formiranje prostora za ekspanziju velikosrpskih osporavatelja povijesti Bosne i Hercegovine. Predvođeni Ekmečićem, »velikosrbi« su to iskoristili kao značajno proširenje osnovice za nastavak destruiranja bosanskohercegovačke sadržajnosti. Manipuliranje i modifikiranje činjenica postali su njihov metod u cilju eliminacije i same pomisli na autentičnost povijesti Bosne i Hercegovine. Njihovu poziciju u Bosni i Hercegovini značajno je, u formi sve šireg mostobrana, ojačala pojava *Istorije srpskog naroda*.

41 *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I...*, str. 5-6. Predsjedništvo ANU BiH zatvorilo je 1983. godine projekat *Istorija naroda Bosne i Hercegovine*, uz namjeru da dio prispjelih radova publicira u Akademijim izdanjima. Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, str. 281.

42 *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I...*, str. 5-6.

43 ANU BiH, III potkomisija za Istoriju naroda Bosne i Hercegovine. Recenzija koju je dr. Mustafa Imamović napisao 2. XI 1976. godine za tekst, člana III potkomisije i sekretara Komisije za istoriju naroda Bosne i Hercegovine, dr. Muhameda Hadžijahića *Obrazovanost kod Muslimana* završava slijedećim navodom: "Po svom sadržaju tekst dr. Muhameda Hadžijahića o obrazovanosti kod Muslimana predstavlja pravo osvježenje koje će znatno obogatiti prikaz istorije BiH novim i zanimljivim podacima o pitanjima koja su dosad u raznim pregledima istorije jednostavno prešutkivana". Ostalo je nepoznato, zbog kojeg razloga Hadžijahićev tekst nije bio objavljen, nakon što je dobio pozitivnu recenziju.

44 *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I...*, 264 str.; *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo 1987, 402 str.

Forsiranje Bosne Istorijom srpskog naroda i druge historiografske diverzije

Pogled na karte u prvoj knjizi *Istorije srpskog naroda*⁴⁵ upućuje na zaključak da članovi uređivačkog odbora za istorijske karte nisu bitno evoluirali u odnosu na radove Mihaila Dinića.⁴⁶ Sima Ćirković, koji se u svojim radovima i nastupima bitno razlikovao od agresivne struje srpskih historičara, protivio se mišljenju, »koje je i danas prisutno, da je Bosna bila susedna oblast Srbije koja je povremeno uključivana u sastav srpske države. Bosna je bila oblast unutar Srbije...«. ⁴⁷ Za Dimitrija Bogdanovića nema spora da su Hum i Bosna »sa ostalim srpskim zemljama«. ⁴⁸

Kada piše o vojsci Bosanskog ejaleta, Vladimir Stojančević žonglira sa više termina: »Turci«, »bosanska vojska«, »turska bosanska vojska«. ⁴⁹ Ovaj autor nije dovoljno precizan čak ni kada govori o statusu Srbije u vrijeme kneza Miloša Obrenovića. Dok na jednom mjestu spominje »politički razvoj srpske samostalnosti«, ⁵⁰ na drugom racionalizira svoje izlaganje spominjući »krajeve Beogradskog pašaluka u kome su Srbi imali neku vrstu samouprave«. ⁵¹ Masivno rabljenje znanstveno neutemeljenog naziva »Beogradski pašaluk«, ⁵² pripada među brojne fatamorgane srpske historiografije.

Radovan Samardžić naziva muslimane iz Bosanskog ejaleta, čas Turcima⁵³, čas Bošnjacina.⁵⁴ Kada bi mu pričati zatrebalo, Samardžiću nije bilo strano da se uhvati kakvog »predanja« ne bi li kazao šta je, i kako je, namislio.⁵⁵

45 *Istorija srpskog naroda, Prva knjiga...*, Vidjeti historijske karte.

46 Mihailo Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijско-geografske studije*. Priredio Sima Ćirković, *Srpska književna zadruga*, Beograd 1978.

47 *Istorija srpskog naroda, Prva knjiga...*, str. 162.

48 *Istorija srpskog naroda, Prva knjiga...*, str. 227.

49 *Istorija srpskog naroda, Peta knjiga, Prvi tom, Od Prvog srpskog ustanka do Berlinskog kongresa 1804-1878*, (Dalje u tekstu: *Istorija srpskog naroda, Peta knjiga, Prvi tom...*), *Srpska književna zadruga*, Beograd 1981, str. 53, 118.

50 *Istorija srpskog naroda, Peta knjiga, Prvi tom...*, str. 218.

51 *Istorija srpskog naroda, Peta knjiga, Prvi tom...*, str. 229.

52 Moguće je dokazivati da ta stvar sa imaginarnim "Beogradskim pašalukom" ima veze i sa "liječanjem" izvjesnih nacionalnih kompleksa. "Beogradski pašaluk" ne spominje se u osmanskim dokumentima, jer takav nije niti postojao u Osmanskom Carstvu. Postojao je Smederevski sandžak, u čijem se sastavu nalazio Beograd. Udomaćen u narodnom govoru, naziv "Beogradski pašaluk" prihvaćen je u zvaničnoj prepisci Habsburškog carstva. Mada netačan, kasnije je iz lokalnih pisanih spomenika prešao i u suvremenu historiografsku literaturu, a posebno u publicistiku.

53 *Istorija srpskog naroda, Četvrta knjiga, Prvi tom, Srbi u XVIII veku*, (Dalje u tekstu: *Istorija srpskog naroda, Četvrta knjiga, Prvi tom...*), *Srpska književna zadruga*, Beograd 1986, str. 432-434 i dalje.

54 *Istorija srpskog naroda, Četvrta knjiga, Prvi tom...*, str. 447, 451, 453.

55 *Istorija srpskog naroda, Četvrta knjiga, Prvi tom...*, str. 443, 446.

Pomalo je dirljivo njegovo naprezanje ne bi li kako »legalizirao« i umnožio broj »turskih velikodostojnika koji su bili srpskog porekla«. ⁵⁶ Malo nepristrasno istraživanja pokazalo bi da se iza imena Samardžićevih favorita nalaze visoki službenici Osmanskog carstva – porijeklom Bošnjaci.

Trenirani u duhu uzajamne solidarnosti, sinhronizirani u sisteme mreža esnafskih, političkih, interesnih i drugih veza, velikosrpski orijentirani historičari disciplinirano su, na sav glas, hvalili robu ponudenu u *Istoriji srpskog naroda*. Ekmečićev inferiorni učenik i oponašatelj, Dušan Berić, euforično je tvrdio 1988. godine, da u zadnjih deset godina nije bila napravljena nijedna sinteza u kojoj je historija Bosne i Hercegovine, od kraja XVIII vijeka do 1914. godine, bila obrađena »u jednoj suvisloj celini«. Prema Beriću, dok se takva sinteza »ne uradi, najdostojnija zamena za nju, svakako, jesu one deonice iz *Istorije srpskog naroda* koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu i potiču iz pera M. Ekmečića«. ⁵⁷ Mada su Ekmečićevi tekstovi, publicirani u *Istoriji srpskog naroda*, ⁵⁸ za stručnjake dosadna i zastarjela statistika pokušaja ostvarenja srpske dominacije u Bosni i Hercegovini oni su, kako vidimo, predstavljali orijentir pripadnicima (mislim da je na mjestu korištenje ovog naziva koji obično određuje člana vojne ili paravojne formacije) bespogovorno militantne struje u formaciji velikosrpske historiografije.

Za vrijeme izdavačke kampanje prvih knjiga *Istorije srpskog naroda*, historiografski ceh u Bosni i Hercegovini bio je u svojevrsnom previranju. Znanstveno savjetovanje na temu *Poslijeratni razvoj historiografije o Bosni i Hercegovini (poslije 1945.g.)* ⁵⁹ bilo je u znaku afirmativnih pokazatelja dosega bosanskohercegovačke historiografije, neuspjeha projekta *Istorija naroda Bosne i Hercegovine* i odgonetanja znakova najave težih vremena. ⁶⁰ Radi podsjećanja

56 *Istorija srpskog naroda, Četvrta knjiga, Prvi tom...*, str. 446.

57 Dušan Berić, *Bosna i Hercegovina od kraja XVIII veka do 1914. u najnovijoj jugoslovenskoj historiografiji*, Preštampano iz *Zbornika Matice srpske za istoriju*, Broj 37, Novi Sad 1988, str. 173. Hvaleći Ekmečića, Berić je, poput njemu sličnih predstavnika velikosrpskog intelektualnog bašibozuka, zlorado likovao nad lešom *Istorije naroda Bosne i Hercegovine*.

58 *Srpski narod u Turskoj od sredine XIX veka do 1878, Istorija srpskog naroda, Peta knjiga, Prvi tom*, str. 447-526; *Društvo, privreda i socijalni nemiri u Bosni i Hercegovini, Istorija srpskog naroda, Šesta knjiga, Prvi tom, Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878-1918*, (Dalje u tekstu: *Istorija srpskog naroda, Šesta knjiga, Prvi tom...*), *Srpska književna zadruka*, Beograd 1983, str. 555-603; *Nacionalni pokret u Bosni i Hercegovini, Istorija srpskog naroda, Šesta knjiga, Prvi tom...*, str. 604-648.

59 *Savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*, (Dalje u tekstu: *Savjetovanje o historiografiji BiH...*), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12, Sarajevo 1983, 181 str.

60 Savjetovanje je bilo održano 11.-12. februara 1982. godine u prostorijama ANU BiH. Suorganizatori ovog savjetovanja bili su Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, Institut za istoriju u Sarajevu i Odjeljenje društvenih nauka ANU BiH. Prema namjerama organizatora "u osnovi ovog savjetovanja ugrađena je misao o potrebi da se izvrši analitički pregled razvoja historiografije u Bosni i Hercegovini, kao izraz potreba cijele jugoslavenske historiografije da se

prisutnima je bio prezentiran podatak da su, na XV svjetskom kongresu historičara (Bukurešt, avgust 1980. godine), od pet jugoslavenskih referata u glavnom programu Kongresa tri bila iz Bosne i Hercegovine. »Procjena je da je ovo bio jedan od najuspješnijih nastupa jugoslavenskih historičara na svjetskim kongresima uopće«. Historija srednjovjekovne Bosne proučavana je u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Prištini i Novom Sadu. Isto tako, sovjetski, američki, italijanski, njemački i francuski historičari bili su zainteresirani za srednjovjekovnu Bosnu. Konstatirani su značajni rezultati »u izučavanju kulturne baštine naroda Bosne i Hercegovine, a naročito u izučavanju orijentalno-islamske komponente te baštine.« Mlađi, probosanski orijentirani, historičari zalagali su se za nastavak i objedinjavanje temeljnih istraživanja zadnje faze osmanske i cijelog perioda austrougarske uprave. Svoj trajni zadatak oni su vidjeli u razvoju timskog interdisciplinarnog rada. Stanje, rezultati i znanstveni potencijal predstavljali su »solidnu osnovu« za sintezu perioda između dva svjetska rata. Izvjestan zaostatak bosanskohercegovačke historiografije, u odnosu na historiografiju »u drugim jugoslavenskim zemljama«, bio je uočen na periodu koji se odnosio na Drugi svjetski rat. Mali broj zbornika objavljenih izvora i, jednim dijelom, nesređeni arhivski fondovi otežavali su značajnije istraživanje perioda poslije Drugog svjetskog rata.⁶¹

Prihvatajući pozitivne tonove o dostignućima historiografije u Bosni i Hercegovini, Alojz Benac je upozorio »da stoji jedna prilično ozbiljna sjenka nad tom ocjenom«. Radilo se o tadašnjem stanju projekta *Istorija naroda Bosne i Hercegovine*. Govoreći o teškoćama, on je spomenuo »dva osnovna razloga: prvo, Bosna i Hercegovina nije imala državni kontinuitet i, drugo, u njoj žive tri naroda, od kojih su dva dijelovi matičnih naroda u drugim republikama, dok pitanje geneze muslimanskog naroda nije potpuno iskristalisano(...) Ako historičari ove republike nisu u stanju da naprave takvu jednu sintezu, makar manjeg obima, mislim da ovo društvo ne bi sasvim pozitivno ocijenilo rad na istoriografiji u Bosni i Hercegovini.«⁶² Dajući svoje mišljenje »o razlozima promašaja

utvrdi realno stanje stvari u području ove naučne discipline i da se odrede naredni zadaci». Očevidno teška srca, članovi redakcije morali su kasnije priznati da je bilo "nekoliko slučajeva padova diskusije ne samo sa naučno-stručnog gledišta nego i sa stanovišta društveno-idejnog orijentiranja". *Savjetovanje o istoriografiji BiH...*, str. 3-4.

Kao što su većim dijelom eksploatiranje bosanskohercegovačkih resursa i status njene privrede bili dirigirani interesima jačih federalnih jedinica SFRJ tako je, kao što vidimo, i ovo savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine bilo koncipirano "kao izraz potreba cijele jugoslavenske historiografije". Jednostavno, Bosni i Hercegovini se na svaki način pokušavalo nametnuti skrbništvo kao posljedica duboko ukorijenjenog shvatanja (posebno u Beogradu i Zagrebu) da BiH ne može biti "ravnopravna" Srbiji ili Hrvatskoj. Čak i u pauzama između takvih nastojanja iz Beograda i Zagreba, u Bosni i Hercegovini je bilo dosta sljedbenika politike sputavanja svestranijeg i slobodnijeg razvitka ove jugoslavenske republike.

61 *Savjetovanje o istoriografiji BiH...*, str. 25, 31, 37, 53, 65, 76, 84, 113, 119.

62 *Savjetovanje o istoriografiji BiH...*, str. 123-124.

projekta« Enver Redžić je iznio »utisak da poslije 13 godina, od početka ove inicijative, osnovni problem nije bio u stvarnim naučnim mogućnostima predviđenog autorskog kolektiva – to su mahom poznati, ugledni historičari – već, prije svega, po mom osjećanju stvari, pretežno u nedostatku uvjerenja da će, kao naučna cjelina, ta istorija zadovoljiti zahtjeve svakog člana autorskog tima, kao i u nedostatku spremnosti da se svoj dio posla završi«. ⁶³ Branislav Đurđev se zgražavao od pomisli »kakvu opasnost predstavlja jačanje nacionalizma u ruhu marksizma za razvitak socijalizma u svijetu i kod nas i s tim u vezi(...)jačanje nacionalističkih skretanja u historiografiji koja se smatra marksističkom«. On je opominjao da su ojačala »nacionalistička stremljenja i u našoj historiografiji«. ⁶⁴ Plastičan primjer jedne podvrste srpskih nacionalističkih (para)historičara jeste dr. Zdravko Antonić. Skromnog znanja, što je kompenzirao bezmjernom ambicijom, on se zaklanjao iza hinjene partijske (SKJ) »pravovjernosti« koju je besramno i karikaturalno istresao pred javnost. Osjećajući promjene u političkoj ruži vjetrova, ovaj u nauku zalutali svat govorio je na savjetovanju o svojoj, navodnoj, brizi za »one radove koji govore o uništavanju srpskog stanovništva«. Težeći da se uklopi u maticu u koju je bacio flašu sa porukom, Antonić je, izvitopereno i ideologizirano, nastojao ustaštvu i četništvu »pridružiti« i »muslimansku građansku politiku«. ⁶⁵ Nagradu u formi dobro situiranog »savjetnika« i »priredivača« memoarskih spisa visokih dužnosnika u Beogradu nije morao dugo čekati.

63 *Savjetovanje o istoriografiji BiH...*, str. 156.

64 Đurđev je upozoravao: "Ukoliko se u nas ispuni socijalizam nacionalizmom, dovodi se u pitanje jugoslovenska socijalistička zajednica. A u našoj historiografiji ne samo da se dosta često pojavljuju nacionalistička skretanja u rješavanju istorijskih problema nego se nacionalizam ogleda i u tome što se dosta lako organizujemo kad treba raditi na istorijama pojedinih naroda, ali se teško organizujemo kad treba raditi na Istoriji naroda i narodnosti Jugoslavije. Dosta se natežemo i oko istorijskih tema kad je riječ o Enciklopediji Jugoslavije. U pisanju Istorije naroda Bosne i Hercegovine ogleda se u neku ruku isto što u pisanju Istorije naroda i narodnosti Jugoslavije. Nije to istorija jednog naroda.

Kad je riječ o odnosima među narodima, istorijska nauka mora, prije svega, biti kritična i objektivna. I najgore istorijske pukotine među narodima objektivnim naučnim objašnjenjem slijavu se u uzajamno razumijevanje. Kad ocjenjuje istorijsku ulogu svoga naroda, kritična istorijska nauka ne može dati povoda nijednom narodu da se neopravdano gordi nad drugim narodima(...)Danas ima mnogo istorijskih djela, navodno radenih sa marksističkih pozicija, koja u pogledu objektivnosti stoje niže od mnogih djela koja stoje na pozitivističkim pozicijama. Ta, navodno marksistička historiografija napada čak oslanjanje na pozitivno znanje i tumačenje pod plaštom istupanja protiv pozitivizma. Zaista, historiografiju koja se smatra marksističkom zapljusnuo je romantičarski nacionalistički talas". *Savjetovanje o istoriografiji BiH...*, str. 125.

65 *Savjetovanje o istoriografiji BiH...*, str. 156-159.

Publiciranje enciklopedijskog separata *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*⁶⁶ rezultiralo je prilično burnim reakcijama među nekim historičarima. Na inicijativu Društva historičara Bosne i Hercegovine bila je, 29. maja 1984. godine, organizirana diskusija o historiografskim tekstovima u spomenutom enciklopedijskom separatu.⁶⁷ Iz većeg broja kritički intoniranih priloga izdvajam dva: prof. dr. Desanka Kovačević-Kojić napomenula je da je u izdanju Enciklopedije iz 1956. godine objavljena studija akademika Ante Babića *Srednjevjekovna bosanska država*. Ona je protestirala zbog toga što je prof. Marko Vege izvršio »umetanja, kao i neke druge intervencije, koje su nedozvoljeno izmijenile tekst prof. A. Babića«. Kao primjere naknadnog »umetanja neargumentovanih gledišta u prvobitni Babićev tekst« Kovačević-Kojić je, između ostalog, navela: »Ljudi se često nazivaju Bošnjacima(...)ne kaže se da su se nazivali i Srbima«. Zatim, govorila je o preinakama i izbacivanju stavova o Crkvi bosanskoj, o izostavljanju i skraćivanju dijelova teksta o plemstvu itd.⁶⁸ S druge strane, dr. Rasim Hurem je oštro kritizirao prilog Pere Morače, pukovnika JNA iz Beograda: »...on ništa ne piše o masovnim četničkim zločinima nad Muslimanima u jesen i zimu 1941/1942. i kasnije. Ostaje nejasno da li P. Morača pod »masovniji zločini« nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom podrazumijeva zločine ustanika, npr. masovni zločin ustanika nad muslimanskim stanov-

66 *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Separat iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, (Dalje u tekstu: Separat *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*), "Jugoslavenski leksikografski zavod", Zagreb 1983, 296 str.

U uvodnim napomenama uz ovaj separat redakcija Enciklopedije Jugoslavije za SR Bosnu i Hercegovinu objasnila je razloge tog izdavačkog poduhvata: "Jugoslavenski leksikografski zavod i Savjet Redakcije Enciklopedije Jugoslavije za SR Bosnu i Hercegovinu, nakon dogovora sa Savjetom i Centralnom redakcijom Enciklopedije Jugoslavije, odlučili su da monografski enciklopedički prilog *Bosna i Hercegovina*, štampan u II knjizi drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, objave kao separat(...)U Bosni i Hercegovini do sada nije napisano neko slično djelo. Nema još ni odgovarajućih sinteza o historiji ili o književnosti naroda ove republike, za čim se, inače, osjeća velika potreba. Zbog toga će ovaj posebni otisak poslužiti i kao zamjena za takva djela. Poslužiti će, možda, i kao sažeti predložak nekim većim sintezama". Separat *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, str. 9.

67 *Istoriografski tekstovi u separatu "Bosna i Hercegovina" - II izdanje Enciklopedije Jugoslavije*, (Dalje u tekstu: *Istoriografski tekstovi u separatu...*), Prilozi, Institut za istoriju, Godina XXI, Broj 22, Sarajevo 1986, str. 261-312.

68 *Istoriografski tekstovi u separatu...*, str. 261-262.

Miroslav Krleža je na sljedeći način govorio o prvom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije*: "Njeno prvo izdanje je sasvim loše, različito od Opće enciklopedije koja je uglavnom dobra. Kod prvog je izdanja bila prisutna Rankovićeva ruka. Bosna je u toj enciklopediji totalan promašaj. Bosanska redakcija bila je obična unitaristička družba, da kažem sasvim blago. Muslimani su, moram reći otvoreno, posve ignorirani. Na račun te redakcije i tekstova što ih je ona pripremila, primili smo bezbroj pisama od muslimanskih intelektualaca, ali smo ih, prema strogoj direktivi, sve morali staviti *ad acta*. Cijela nacija i njena kultura su tada prešućeni". Enes Čengić, *Trubač u pustinji duha. S Krležom iz dana u dan (1975-1977)*, *Svjetlost*, Sarajevo 1990, str. 75-76.

ništvom Kulen-Vakufa, 6-7. septembra 1941, ili zločine četnika (pripadnika četničkih formacija) ili, možda, zločine i jednih i drugih. Takode, P. Morača ne piše o brojnom izbjeglištvu Muslimana sa sela u gradove Bosne i Hercegovine, do koga su doveli četnički zločini nad muslimanskim življem na selu».⁶⁹

Bivši glavni urednik (do oktobra 1982. godine) redakcije Enciklopedije Jugoslavije za SR Bosnu i Hercegovinu, akademik Muhamed Filipović nije prisustvovao spomenutom skupu historičara. Filipovićevo pismo predsjedniku Naučne sekcije Društva istoričara BiH nije bilo prezentirano učesnicima skupa, ali je kasnije publicirano zajedno sa drugim autoriziranim izlaganjima. Filipović je podsjećao da su Desanka Kovačević-Kojić (srednjevjekovna historija) i Milan Vasić (před osmanske uprave) »iz samo njima poznatih razloga odbijali da surađuju« na pisanju priloga za Enciklopediju. To isto odnosilo se na Nedima Filipovića i Avdu Sućesku. Osim toga, Filipović je napisao »da su neki neophodni stručnjaci iz novije povjesti, također, bili odbili da rade i angažiraju se na ovom projektu«. Filipović je obrazložio zbog čega je redakcija »odлучila da povjeri izradu tekstova postojećim snagama koje su bile voljne da rade. Na taj korak Redakcija se odlučila iz sljedećih razloga: (1) što je prirodno da naša sredina izradi sama o sebi historiografski prikaz; (2) što je logično da se angažiraju snage koje postoje, što su te snage sposobne za taj zadatak i što je logično da sredina dobija i kroz ovaj prikaz sliku o sebi; (3) što je za nas bilo neprihvatljivo da pristanemo na prisilnu imobilizaciju i vjesnu kapitulaciju onim snagama koje su nam sugerirale da nismo za to sposobni i da moramo pristati da nam razvijeniije sredine pišu našu historiju».⁷⁰ Deceniju i po poslije toga, akademik Filipović je u svojevrsnom autobiografskom spisu ostavio trag o svojem viđenju te mučne epizode.⁷¹ Sredinom 1980-tih godina nadiralo je vri-

⁶⁹ *Istoriografski tekstovi u separatu...*, str. 293.

⁷⁰ *Istoriografski tekstovi u separatu...*, str. 311.

⁷¹ «Naučnici i pisci srpske nacionalnosti su gotovo svi odbijali da rade u okviru koncepta kojeg smo hili prihvatili. Mislim da su od nekoga dobili direktivu da ne pomažu koncept i publikaciju koja treba da afirmira Bosnu i Hercegovinu kao državu i kao zaseban povijesni i kulturni subjekt. S druge strane, mnogi muslimanski pisci patili su od straha i ustručavali se da u tim uvjetima surađuju na projektu. Moram ovdje istaknem da mi je u prevazilaženju manjka srpskih autora, što bi bilo svakako predmet oštre kritike da je ostalo tako, mnogo pomogao pokojni Vaso Čubrilović, koji mi je, kao zemljaku, našao i angažirao autore iz Beograda i tako omogućio da dobijem tekstove i da se Separat pojavi uprkos opstrukciji naših srpskih autora (...). Nakon te edicije nije više bilo moguće govoriti kako se najbitnije stvari o Bosni i Hercegovini ne znaju i time se pokrivati za namjerno previđanje i neznanje. Upravo zbog tog neočekivanog uspjeha: jer je sve bilo predviđeno da se osigura neuspjeh, ja sam bio na grub način istjeran iz Enciklopedije (...). Samo, sve je tada već bilo uzalud. Ja sam napisao jedan obiman tekst, u kojem sam očitao lekciju bijednim historičarima, koji nisu htjeli i smjeli da surađuju na projektu, a tada su, po direktivi, najednom počeli da pronalaze njegove velike mahane (...). Povremeno su u te akcije upali i ljudi iz bosanske sarajevske sredine, kao npr. Rade Petrović, koji su korišćeni da bi "dokazivali" neosnovanost i štetnost nekih mojih stavova. Najeklatantniji primjer za takav jedan napad bio je istup Petrovića u NIN-u protiv moje

jeme u kojem »nisu rijetki slučajevi nacionalističke »gerile« u jugoslavenskoj historiografiji«. ⁷²

Početkom jula 1986. godine u ANU BiH održan je kolokvij o izvedbenom projektu za istraživanja iz oblasti historije imenovan kao Društveni cilj XIII/2. Projekat je, kako je tada obrazloženo, »izrađen(...)uz široku saradnju svih naučnih institucija u BiH koje rade na unapređenju istorijske nauke, kao i svih stručnjaka-istoričara u našoj republici i šire(...)Kordinator ovog posla bio je Institut za istoriju u Sarajevu«. Za svaku tematsku oblast (od srednjeg vijeka do tzv. perioda socijalističke izgradnje) bio je utvrđen srednjoročni (petogodišnji) i dugoročni program rada. Srednjoročnim programom rada predviđen je završetak blizu 70 monografija, studija i drugih znanstvenih priloga. Dugoročnim programom rada planirani su »gotovo svi najvažniji zadaci istorijske nauke u Bosni i Hercegovini za jedno duže vremensko razdoblje koje prelazi i u XXI stoljeće«. U srednjoročnom programu rada najvećim dijelom bili su angažirani historičari iz Bosne i Hercegovine. Očekivalo se »da će uspješna realizacija ciljeva i zadataka u izvedbenom projektu imati višestruki naučni i društveni značaj i svoju primjenu u oblasti obrazovanja, kulture, u sferi nauke, posebno njenih pojedinih disciplina, kao što su sociologija, pravo, politologija, filozofija i dr.«. Prema tadašnjim odnosima u znanstvenoj zajednici Bosne i Hercegovine, ANU BiH nije bila organizator znanstvenog istraživanja a »njena usluga (bila je) ograničena na praćenje razvoja i donošenje ocjena o budućim potrebama«. Tada je Milorad Ekmečić posebno potvrdio da je politika ANU BiH »da vrši više moralnu nego organizacionu ulogu«. Prema njemu, »malo je iskorišten vanrepublički kadrovski potencijal. Sem u savjetovanjima oko istraživanja, malo je stručnjaka izvan Bosne i Hercegovine vezano za ova istraživanja«. U stvari, radilo se o tome da su Milorad Ekmečić i Radovan Samardžić shvatili kako su bosanskohercegovački historičari naučili lekciju iz iskustva sa debaklom projekta *Istorija naroda Bosne i Hercegovine*. Pričama o "vanrepubličkom kadrovskom potencijalu" i radom na "jugoslovenskoj osnovi"⁷³ Ekmečić i Samardžić pokušavali su, prije

teze da su narodi koji su sačinjavali tadašnju Jugoslaviju imali svoje različite i samostalne povijesne procese i da su zajedničku povijest iskusili tek stvaranjem Kraljevine Jugoslavije. Znao sam za te akcije, ali sam znao i da dok god je Krleža živ, a on je imao u političkom rukovodstvu Bosne i Hercegovine presudan uticaj u ovim pitanjima, jednostavno, niko od čelnih ljudi ne želi da mu se zamjera i da bude protiv njegove volje, te da meni ne može niko ništa. Međutim, čim je Krleža umro, ja sam znao da su mi dani odbrojani". Muhamed Filipović, *Pokušaj jedne duhovne biografije (Pokušaj opisa životnih okolnosti koje su me formirale i uticale na moj duhovni razvoj)*, "Avicena", Sarajevo 1999, str. 128-129, 135.

72 Drago Roksandić, *Savremenost i istorijska svest, Marksistička misao*, Broj 2/85, Marksistički centar Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, Beograd 1985, str. 79.

73 *Naučno-stručni kolokvij o izvedbenom projektu Društvenog cilja XIII/2, Istraživanja iz oblasti istorije (Sarajevo, 3. jula 1986), Stenografske bilješke*, (Dalje u tekstu: *Naučno-stručni kolokvij...*), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Naučne komunikacije, VI. Odbor za istorijske nauke, Sarajevo 1986, str. 5, 9, 13-15, 23-24, 35-38, 51.

svega, uključiti u ovaj posao što više autora iz Srbije i tako držati projekat DC XIII/2 pod kontrolom beogradske intelektualne "čaršije".

Znanstveni skup o migracionim procesima i Bosni i Hercegovini⁷⁴ pokazao je da su se pojačavali velikosrpski historiografski pritisci i pokušaji srpskih, šovinistički orijentiranih, intelektualaca da postanu dominirajući faktor nad bosanskohercegovačkom znanošću. Došlo je do toga da je čast bosanskohercegovačke historiografije argumentirano i oštro branio filozof prof. dr. Rasim Muminović. U svom govoru, spominjući jugoslavenske narode Muminović je podsjetio prisutne da "nisu svi jednako priznati, iako su jednako poznati, bar ne u povijesti naših naroda. Neoboriv dokaz za drugo pruža status Muslimana koji, uprkos tome što su po brojnosti treći u Jugoslaviji, još uvijek nemaju svoje pisane historije(...)Ta činjenica nepostojanja historije jednog postojećeg naroda čini našu historiografiju egzemplarnom ideologijom, jer se u njoj pojavljuje čitav jedan narod bez domovine, historije, pa čak i bez imena po kome je poznat vijekovima u svijetu, dakle, kao narod koji nema ništa svoje(...)Zar iz toga ne proizlazi logičkom nužnošću da se neko dobro brine za njegovo nepostojanje historije, ili da taj narod olako pristaje na nešto takvo?"

Muminović je objasnio da su mu povod za njegov istup dali neki učesnici toga znanstvenog skupa, "koliko i drskost nekih ranijih nazovi naučnika" iz Beograda koji izostavljaju Muslimane zbog svoje mržnje prema tom narodu. "Nažalost", nastavio je Muminović, "to je samo jedan iz plejade onih koji su uticali da Muslimani nemaju ni danas svoje pisane povijesti, odnosno da iskrsavaju u historiji naših naroda kao neki fantom. Od takve mržnje i smišljene ignorancije tek neznatno je manje opasno krivotvorenje koje je i ovdje došlo do izraza u nekim saopćenjima, kao i ideološko zamagljivanje ovdje zastupljeno u istupanjima D. Berića i Bulatovića (čije ime ne znam). Što se tiče posljednje dvojice, bio bi sizifovski posao ulaziti u polemiku s njima usljed njihova nediferenciranja onog individualnog, parcijalnog i univerzalnog u pojavama, te njihova nerazumijevanja zavisnosti individualnog od cjeline u društvenim pojavama".⁷⁵ Bosanskohercegovački historičari, izgleda, kao da su odsustvo svojega oštrog reagiranja na nebulozne nastupe velikosrpskih parazanstvenih jurističara motivirali nekom vrstom svojega shvaćanja nadmoćnog prezira. Međutim, Berić, Bulatović i slični objašnjavali su to odsustvom hrabrosti probosanski

74 *Migracije i Bosna i Hercegovina (Materijali s naučnog skupa Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana - njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja i promjene u našoj zemlji, održanog u Sarajevu 26. i 27. oktobra 1989. godine)*, (Dalje u tekstu: *Migracije i Bosna i Hercegovina...*), Institut za istoriju u Sarajevu, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Sarajevo, Sarajevo 1990, 671 str.

75 Rasim Muminović, *Historija - znanost ili obmana?, Migracije i Bosna i Hercegovina...*, str. 587-590. U svom izlaganju dr.Muminović je mislio na istupanja Dušana Berića i Radomira Bulatovića.

orijentiranih historičara što je uvjetovalo porast samopouzdanja tih u biti neotesanih i primitivnih gangstera u znanosti.

Kako je vrijeme odmicalo na sceni su se javljali i neki, do tada povučeni i oprezniji, "kapitalci" iz reda srpskih historičara koji su svjesno manevrirali prema svome definitivnom uklapanju u velikosrpski intelektualni buljuk. Tako je, na znanstvenom skupu *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu* održanom 7.-9. marta 1991. godine povodom četrdesete obljetnice Orijentalnog instituta u Sarajevu, akademik Milan Vasić pao na ispitu kod Ahmeda S. Aličića. U svom kratkom osvrtu na Vasićevo izlaganje, Aličić (kojemu se nije pružila prilika da detaljnije elaborira svoje neslaganje jer je Vasić predao svoj referat kad je zbornik već bio u prijelomu) je ustvrdio "da je metodologija kojom je autor referata pristupio ovoj temi (*Islamizacija u jugoslovenskim zemljama* - op. M.P.) potpuno pogrešna i nenaučna. Naime, autor ponavlja greške svojih prethodnika, prvenstveno onih iz XIX stoljeća koji su se pri razmatranju pitanja širenja islama (islamizacije) služili metodom ekscesa, a ne metodom procesa(...)Ako bismo i dalje ovom pitanju pristupali metodom Milana Vasića nikada ne bismo došli do definitivnog ili približno definitivnog rješenja ovog pitanja. Kratkim uvidom u referat koji je Vasić predao za štampu utvrdili smo čitav niz kontradikcija, a najveća je u tome što autor tvrdi da tamo gdje je otpor turskoj ekspanziji i vlasti bio veći islamizacija je bila masovnija. To je nonsens(...)U ovom kratkom osvrtu još ćemo spomenuti da smo uvidom u literaturu kojom se koristio Milan Vasić, utvrdili da ni jedno djelo koje je koristio ne spada u referalnu literaturu u tom pitanju. Radove Filipović Nedima o ovom pitanju nije shvatio, Inaldžikova izlaganja su neprovjerena i mislimo dosta površno iznesena, a gotovo sva ostala literatura je islamofobna i pisana je srcem a ne dokumentom".⁷⁶ Tako je, u slučaju Milana Vasića, delegitimirana još jedna vještački održavana "veličina" u otvorenoj lepezi pokazanog stručnog neznanja i sklonosti prema manipulaciji historijskom faktografijom. Taj profesor perioda osmanske uprave u južnoslavenskim zemljama ostao je, kod više generacija studenata, upamćen kao osoba koja se često u predavanjima, sa očevitim uživanjem, "poštapala" srpskom epskom poezijom, posebno onom "o Turcima i hajducima" smatrajući to, valjda, korisnim za proces nastave na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Godinama je bio poznat Vasićev komotan i neodgovoran odnos i prema postdiplomskom studiju na sarajevskoj katedri za historiju, pri čemu je

76 Milan Vasić, *Islamizacija u jugoslovenskim zemljama*, Naučni skup "Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu", (Dalje u tekstu: *Naučni skup "Širenje islama..."*), "Prilozi za orijentalnu filologiju", 41/1991, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1991, str. 425-441; A. S. Aličić, *Osvrt na izlaganje M. Vasića "Islamizacija u jugoslovenskim zemljama"*, *Naučni skup "Širenje islama..."*, str. 443-444.

tercirao Miloradu Ekmečiću u prebacivanju odgovornosti na "društvo", odnosno bosanskohercegovačke državne organe.⁷⁷

Razmatrajući temu o agresiji na Bosnu i Hercegovinu i historijskoj nauci, akademik Enver Redžić je svjedočio neuspjeh ANU BiH sa *Istorijom naroda Bosne i Hercegovine*: "Primorana da se brani od agresije, BiH je bila višestruko razoružana. Činjenica da za vrijeme gotovo polustoljetnog postojanja Republike, BiH nije dobila naučnu sintezu svoje historije predstavlja supstancijalni dokaz o duhovnom samorazoružanju Republike, o njenoj nesposobnosti da se historijski kompletira. BiH je ušla u odbrambeni rat bez naučnog djela o svome milenijskom postojanju! Sada su i historičari mogli da nastave da je naučno rasparčavaju(...)Nedostatak naučne sinteze historije BiH potvrdio se kao objektivni saveznik destrukcije povijesnog integriteta BiH".⁷⁸

Ekmečić-harambaša i buljuk hajduka

Kada je pohvalama dr. Hamdije Kapidžića ušao na velika vrata u svijet nauke, izgledalo je da će karijera Milorada Ekmečića imati isključivo znanstvenu liniju.⁷⁹ Ali, nije bilo tako. Politika je davno na fatalan način uvukla Ekmečića u vrtlog u kome se on i danas nalazi. Iz njegovih izjava može se zaključiti da je sricao slova političkog mišljenja preko pitanja "muslimanske nacije". Od traumatičnog djetinjstva i mladosti, preko opsesivne višedecenijske tegobe, njegovo shvatanje pitanja "Muslimana" završilo je u neizlječivoj mržnji. Mada je jednom rekao da se ne snalazi dobro u politici, "odnosno da to otprilike izgleda kao šetnja guske na ledu" iz prethodnog dijela teksta moglo se ponešto saznati o oblicima njegovog političkog angažmana. Nije izdržao da bude samo promatrač. Morao je osjetiti kako je biti "delatnik" u politici. Privlačila ga je violentna energija ideje da on učini što može u poduhvatu stare srpske političke vodilje - "potpunog povraćaja u Srpstvo - Bosne". Vremenom je od razmišljanja o novim granicama došao u poziciju da se od njega očekuje mišljenje o tome "ako dođe do deobe(...)granica će se tada naći jednim novim unutrašnjim ratom. Očigledno će ići znatno više na zapad nego je ušće reke Bosne - uz najmanje još jedan milion ljudskih glava na tom oltaru".⁸⁰ Poznato je da je Ekmečić bio

77 *Naučno-stručni kolokvij...*, str. 26-27.

78 Enver Redžić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i historijska nauka*, "Dijalog", 1(1998), Centar za filozofska istraživanja ANU BiH i Međunarodni centar za mir u Sarajevu, Sarajevo 1998, str. 60, 71.

79 Dr. Hamdija Kapidžić, *Milorad Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875-1878, Sarajevo 1960, Vesselin Masleša, strana 385*, "Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine", Godina XIII, Sarajevo 1962, str. 384.

80 Miloš Jevtić, *Živa reč Milorada Ekmečića*, "Dečje novine", Gornji Milanovac, str. 66, 71, 74, 132.

nezamjenjiv savjetnik i suradnik Radovana Karadžića i postojani podržavalac Slobodana Miloševića.⁸¹

Ekmečić je godinama smatran za "najutjecajnijeg bosanskog Srbina"⁸² a nekima je izgledao kao "duhovni brat Dobrice Ćosića iz BiH".⁸³ Ekmečić je itekako podrazumijevao upotrebu vojne sile u ostvarenju ciljeva Miloševićeve i Karadžićeve politike. Taj historičar sa likom ostarjele ptice bio je prosto opčinjen raznovrsnim sadržajem značenja vojnih i strategijskih načela.⁸⁴ Jedan vrstan poznavalac takve sorte intelektualaca prokomentirao je ovakva Ekmečićeva interesovanja slijedećim riječima: "...neće li biti da je istoričar koji nam veli da nigde i nikad Srbi zakasnili nisu, sam sebe, zajedno s piscem (Dobricom Ćosićem - op. M.P.) uhvatio, ne u neku civilnu aporiju, već u jednu nerazrešivu militarnu kontradikciju".⁸⁵ Kada se uvjerio da Srbi nisu uspjeli uništiti Bosnu i Bošnjake, Ekmečić je sebi "prostonarodnjački" dao oduška: "Srpskoj se politici danas nameće da mora priznati samostalne, satelitske države u Bosni i Hrvatskoj. To je odvratno kao gutanje žabe".⁸⁶ Poznavao ci prilika, kada govore o Bosancima naseljenim u Beogradu, smještaju Ekmečića u - političare: "Milorad Ekmečić, levodrinški Dobrica Ćosić, koji je dobio stan u Beogradu i koji u medijima nastupa kad god je potrebno u narod uneti malo nacionalnog adrenalina".⁸⁷ Neki od beogradskih medija, zasićeni Ekmečićevim političko-estradnim nastupima, podsjećaju njima dohvatljiv dio javnosti da je taj akademik još početkom 1992. godine predlagao diobu BiH.⁸⁸ Očevidno se sugerira da dio računa za posljedice intelektualnog servisiranja Miloševićeve i Karadžićeve razorne protubosanske "politike" treba ispostaviti Miloradu Ekmečiću.

Zašto je kratki prikaz Ekmečićevih dosega započeo pričom o njegovom političkom angažmanu? Jednostavno, zato što je on političar u znanosti! Većina

U tom pravcu indikativna su Ekmečićeva interesovanja: "Kao profesionalni istoričar uvek sam bio radoznao šta bi uradio jedan istočnoevropski intelektualac, kada zameni univerzitet-sku katedru za fotelju u vladi njegove zemlje". Milorad Ekmečić, *Savremeni istočnoevropski intelektualac i Makijaveli*, Vidjeti u: *Filozofija i društvo (III)*, Zbornik radova, Posvećeno profesoru Ljubomiru Tadiću, Univerzitet u Beogradu/Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd 1991, str. 169.

81 D. Zarić, *Kao svoj sa svojim*, "Javnost", Sarajevo 2. mart 1991, str. 2; Vesna Mališić, *Pukla tikva natroje*, "Duga", Beograd 16-30. 3. 1991, str. 26-27; Nikola Stojanović, *Imenjaci Nikole Stojanovića*, "Duga", Beograd 10-24. 10. 1992, str. 97; Milan Milošević, *Krojači narodnog odela*, "Vreme", Beograd 29. 7. 1991, str. 7.

82 Mirko Kovač, *Cvjetanje mase*, "Bosanska knjiga", Sarajevo 1997, str. 111.

83 Armin Bešlija, *Nevinošć naroda i opravdanje zločina*, "Vreme", Beograd 26. 8. 1991, str. 62.

84 Milorad Ekmečić, *Srbija između Srednje Evrope i Evrope*, "Politika" i "BMG", Beograd 1992, str. 46.

85 Slobodan Blagojević, *Tri čiste obične pameti*, "Radio B92", Beograd 1996, str. 14-15.

86 Milorad Ekmečić, akademik, *Izjava nedelje*, "Vreme", Beograd 8. 5. 1995, str. 48.

87 Biljana Mitrović, *Suljo i Mujo su se lepo snašli*, "Reporter", Banjaluka 4. 8. 1999, str. 45.

88 Slobodanka Ast, *Akademici protiv režima*, "Vreme", Beograd 9. 10. 1999, str. 17.

njegovih ključnih zahvata u historiografiji neslavno je prošla u ocjenama objektivnih znalaca. Kao što je poznato, hrvatska povjesničarka "Mirjana Gross s lakoćom se obračunala s Ekmečićevim dvojakim standardima" koje je on, gajeći "srpske predrasude", obilato primijenio u svojoj dionici teksta *Istorije Jugoslavije* (*Prosveta*, Beograd 1972.).⁸⁹ Bilo je primijetno da je poslije toga vremena Ekmečić sve više okretao leđa znanosti, ubrzano se profilirajući prema formi zloćudnog, osvetoljubivog i destruktivnog arbitra u historiografskim poslovima Bosne i Hercegovine.

Ekmečić je u jednom nedavnom intervjuu⁹⁰ ponovno ukazao na još jednu sjenku koju je, svojedobno, na njegovo samoljublje položila kritika teksta u *Istoriji Jugoslavije* izvršena od strane četverice "muslimanskih historičara". Kada je sredinom 1972. godine *Prosveta* najavila skori izlazak iz štampe *Istorije Jugoslavije*, redakcija beogradskog časopisa *Gledišta* odlučila je organizirati razgovor o toj knjizi. Pozvani su historičari iz Beograda, Novog Sada, Zagreba, Ljubljane, Sarajeva i Titograda. Međutim, niti jedan od četverice autora (Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedijer) nije se pojavio na diskusiji, održanoj 19. januara 1973. godine u redakciji *Gledišta*. U dogovoreno vrijeme tamo se našlo dvanaest pozvanih historičara, a jedan broj se ispričao obavezama. Kako stoji u obrazloženju, "redakcija nije učesnicima diskusije ponudila nikakve posebne teze, nego je sama knjiga služila kao osnov za razgovor". Za ovu priliku ograničit ćemo se na izlaganja Avde Sućeske, Alije Bojića i Mustafe Imamovića.

Avdo Sućeska je otvorio diskusiju u kojoj je, između ostalog, kazao: "U knjizi je, uglavnom, iako ne u podjednakoj mjeri i sa jednakom dozom kritičnosti, prikazana istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, dok je manje obrađena isto-

89 Ivo Banac, *Rat prije rata: Raspad jugoslavenske historiografije*, Vidjeti u: *Cijena Bosne. Članci, izjave i javni nastupi, 1992-1993*, (Dalje u tekstu: *Rat prije rata...*), "Europa danas" d.o.o., Zagreb 1994, str. 21.

Diskusija o *Istoriji Jugoslavije* koju su hrvatski povjesničari, predvođeni Mirjanom Gross, započeli u "Časopisu za suvremenu povijest" (Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Broj 2(12), Zagreb 1973, str. 7-76) prerasla je u višegodišnju, najznamenitiju, polemiku unutar historiografskog esnafa u SFRJ. Kada je, konačno, postao svjestan da je izgubio Ekmečić je udarcem nogom u vrata zaključio svoje učešće u polemici (*Završna riječ u polemici sa Mirjanom Gross*, "Jugoslavenski istorijski časopis", Broj 1-2, Beograd 1976, str. 150-156). Ne ostajući mu dužna, Grossova je zamjerila Ekmečiću na "osobnom napadu" na nju "kakav još nije zabilježen na stranicama jugoslavenskih historijskih časopisa". Ona je ustvrdila da "Ekmečić ne poznaje granice u proizvoljnim pristupima povijesnim činjenicama(...) Čini se da Ekmečić, uza svu mrežu izvrtanja, izbjegavanja problema, podmetanja, psovki i patetičkih fraza, ipak sluti da tu ima nešto više od "ženskih kaprica" jedne debilne historičarke" (*U povodu povlačenja Milorada Ekmečića od polemike*, "Jugoslavenski istorijski časopis", Broj 1-2, Beograd 1977, str. 168-171).

90 Svetlana Jajić, *Gorki nikom potrebni lek. Razgovor sa Miloradom Ekmečićem*, "Književne novine", Broj 987/988, Beograd 1. i 15. 1. '99, str. 6. Ekmečić je tada rekao: "Muslimanski historičari postali su idejni barjaktari u razaranju jugoslovenske države".

rija ostalih jugoslovenskih naroda, pri čemu je loše prošla istorija Bosne, a naročito istorija bosanskih Muslimana". Alija Bojić nije mogao razumjeti "zbog čega se i ne pominju, a nekmoli šire razrađuju ustanci muslimanskih seoskih masa u Bosni i Hercegovini protiv osmanlijskog feudalizma u 17. i 18. vijeku. Shvatljivo je i opravdano što se razrađuju i manje seljačke bune protiv feudalne eksploatacije i stranog osvajača kod "istorijskih naroda", ali je neshvatljivo što se svenarodni tromjesečni oružani otpor golorukog, pretežno muslimanskog naroda Bosne i Hercegovine protiv Austro-Ugarske u *Istoriji Jugoslavije* pominje svega jednom rečenicom". Mustafa Imamović je, također, kritikovao pristup autora *Istorije Jugoslavije* koji su je "uglavnom sveli na istoriju tri njene "velike" nacije (Srbe, Hrvate i Slovence(...))i što su "pojave koje nose epohu" najčešće tražili i nalazili u istoriji najbrojnije jugoslovenske nacije. Manji jugoslovenski narodi javljaju se u ovoj knjizi samo kao povremeni i uzgredni detalj na fonu "velikih" istorijskih zbivanja". Slažući se sa ranije izrečenim mišljenjem kako je "zapostavljena istorija Muslimana", Imamović je dodao: "Teško je navesti sve što su autori pogrešno ili površno rekli o Muslimanima, a šta uopšte nisu rekli. U knjizi se u pogledu nekih istorijskih tumačenja često ne osjeća nužna distanca prema popularnoj mitologiji nastaloj tokom viševijekovne hrišćansko-islamske konfrontacije, čiji je jedan front bio i na ovim našim prostorima. Takvo stanje duha Krleža je jedanput nazvao "krug turske magije". Imamović je pokazao da je "prikaz istorije Muslimana u osmanskom periodu(...)krajnje jednostran i siromašan". Osim toga, bilo mu je prosto "nevjerovatno koliko ponekad na samo jednoj stranici ima grešaka i nedosljednosti". Duboko razočaran i nezadovoljan, Imamović je zaključio: "Mislim da kod nas ostaje još neprevaziđeno ono što je dato u prva dva toma "Istorije naroda Jugoslavije" (1953, 1961). U toj relaciji ova "Istorija Jugoslavije" je korak nazad. Zato treba žaliti da se već godinama ne radi na trećoj knjizi "Istorije naroda Jugoslavije".⁹¹

Tako je postalo jasno da Milorad Ekmečić ne zna dovoljno dobro ni istoriju Bosne i Hercegovine, zemlje u kojoj je rođen, i da je zbog izvanznanstvenih razloga trajno onemogućen da je bilo kada nauči. Izvitoperen prikaz bosansko-hercegovačke historije nužno je utjecao na iskrivljenu sliku historije Jugoslavije. Izgleda da je Ekmečiću teže palo što su ga efektno demaskirali "muslimanski istoričari", nego čak izgubljena polemika sa Grossovom i brojni drugi kasniji napadi na njegovo pisanje, zajedno. "Muslimanima" on nije bio spreman ništa zaboraviti niti oprostiti. Osim spomenute trojice, još jedan "muslimanski istoričar" prezentirao je iste godine negativno mišljenje o *Istoriji Jugoslavije*. Fuad Slipičević bazirao je svoju kritiku sa "pozicije istorijskog materijalizma". Nje-

91 *Istorija Jugoslavije*, "Gledišta", Broj 3, Beogradski univerzitet i Republička konferencija Saveza omladine Srbije, Beograd mart 1973, str. 261-266, 305-314, 320-326.

gov finalni stav je bio "da ovako krupan poduhvat, kao što je sinteza istorije naroda Jugoslavije, zahtijeva mnogo veći napor nego što su ga uložili autori".⁹²

Godinama je grupa akademika SANU trošila svoje oči, pogoršavala kos-tobolju i imala srčanih problema "nad mapama Bosne pokušavajući da otkrije makar i kozju stazu kojom bi se od Beograda do Karlovca moglo prepešačiti a da se prolazi isključivo kroz srpska sela i gradove!"⁹³ U prvoj polovici 1980-tih godina osmišljavan je i "brušen" famozni Memorandum SANU. Bilo je planirano formiranje "gerontokratskog foruma mudraca, koji bi tačno određivali šta je interes srpskog naroda, koji bi onda trebalo da bude obavezujuća norma, koja treba da se operacionalizuje u političku strategiju i taktiku postojećeg režima".⁹⁴ Istovremeno, problemi u esnafu historičara Bosne i Hercegovine gomilali su se gotovo svakodnevno. Nastavljeno je sa ranijom praksom usmjera-vanja postdiplomaca i doktoranata prema Beogradu kao, navodnom, vodiču (u stvarnosti, sve više, policajcu) historiografije u Jugoslaviji. To nije prolazilo bez šokova, koji su dobronamjerne i čestite historičare dovodili u očajanje.⁹⁵

Kao što je poznato, "završni ("predratni" - op. M.P.) proizvod linije SANU bila je knjiga akademika Milorada Ekmečića *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, koja se pojavila 1989. u godini kada je Milošević reintegrirao Kosovo i Vojvodinu i održao ratoborni govor na Gazimestanu u povodu 600-te obljetnice Kosovske bitke".⁹⁶ Međutim, to Ekmečićevo djelo koje je on smatrao svojom "životnom sintezom"⁹⁷ pokazalo se veoma labilno i neotporno na prvi dodir znanstvene kritike. Bilo je, ponovno, jasno da Ekmečić ne vlada materijom i da tendenciozno interpretira i manipulira činjenicama iz povijesnog zbivanja.⁹⁸ Bez obzira na spomenuta znanstvena "torpediranja", Ekmečić se na

92 Fuad Slipičević, *Marginalije uz "Istoriju Jugoslavije"*, "Vojnoistorijski glasnik", Broj 1, Vojnoistorijski institut, Beograd januar-april 1973, str. 133-140.

93 Ivan Stambolić, *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*, "Radio B-92", Beograd 1995, str. 125-126.

O javnoj političkoj aktivnosti SANU: Olivera Milosavljević, *Zloupotreba autoriteta nauke*, Vidjeti u: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Priredio Nebojša Popov, "Republika"- "Vikom"- "Gradanska čitaonica", Beograd-Novi Beograd-Zrenjanin 1996, str. 305-338.

94 Miladin Životić, *Contra bellum*, "Beogradski krug" i "AKAPIT", Beograd 1997, str. 133.

95 Jedan od znakova stvarne dominacije velikosrpskog lobija u Sarajevu bilo je publiciranje *Ekmečićevog zbornika* (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XXXIX, Sarajevo 1988, 192 str.). Njegovi sljedbenici priredili su tim činom Ekmečiću izvjestan surogat paganske apoteoze. Njihov hodajući kumir imao je, navodno, "skromni, izuzetno čestit i dostojanstven životni put" a oni, predvođeni dr. Tomislavom Kraljačićem, izražavaju "priznanje uzornom čovjeku nesvakidašnje moralne i intelektualne snage".

96 Ivo Banac, *Rat prije rata...*, str. 31.

97 Milorad Ekmečić, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, "Beogradski izdavačko-grafički zavod", Beograd 1997, str. 10.

98 Srećko M. Džaja, *Mavar Orbin dvadesetog stoljeća*, "Jukić", Broj 19-20, Zbor franjevačkih bogoslova "Jukić", Sarajevo 1989/90, str. 118-131; Nenad Filipović, *Osmanska Bosna i Os-*

stranicama srpske službene štampe često spominjao kao historičar "velikog formata". To je izazivalo reagiranje srpske opozicione štampe.⁹⁹ Međutim, čvrsta mreža iskusnog ribara bila je spuštena u maticu. Spomenuta Ekmečićeva knjiga postala je "model i uzor koga su sa najvećim pijetom iščitavali ne samo studenti Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde je zahvaljujući profesoru Đorđu Stankoviću praktično postala neizbežni priručnik".¹⁰⁰

Na Kongresu srpskih intelektualaca u Bosni i Hercegovini Ekmečić je 28. marta 1992. godine zaprijetio: "Evropskim diplomatama mora biti jasno da u slučaju destabilizacije njihovih odnosa u Evropi i da srpski narod dobije barem jednog simboličnog spoljnog saveznika - mogućnost oružane pobune srpskog seljaka u Bosni niko neće moći zaustaviti".¹⁰¹ Na Drugom kongresu srpskih intelektualaca (Beograd, 22. i 23. april 1994. godine), čiji je jedan od osnovnih ciljeva bila podrška rukovodstvu bosanskih Srba, na čelu sa Radovanom Karadžićem¹⁰², Ekmečić je, također, "političario": "Po pravu na samoopredeljenje četiri postojeće srpske države ujedinije se u jednu, s pažljivim merenjem koraka u mirovnim pregovorima(...)Naš cilj je da sačuvamo srpsko jedinstvo i da ono bude krunisano jednom srpskom državom".¹⁰³

Uživajući veliku materijalnu pomoć srbijanske države i koristeći bliskost "krugovima političke moći"¹⁰⁴ Ekmečićev krug historičara realizirao je nekoliko projekata. Na jednom međunarodnom skupu Ekmečić je žučljivo branio stanoviše da "je nauka stvorila značajnu tekovinu da Bosnu i Hercegovinu od doseljenja Slovena na Balkansko poluostrvo smatra srpskom zemljom".¹⁰⁵ Drugi put Ekmečiću se prividalo da su Bošnjaci, navodno, agresori i ne napadnuta i do ruba opstanka dovedena nacija. On spominje američko "iskorištavanje bosan-

mansko carstvo u djelu "Stvaranje Jugoslavije 1790-1918" Milorada Ekmečića, "Prilozi za orijentalnu filologiju 40/1990", Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1991, str. 433-457.

99 Nikola Milošević, *Ekmečić i Tadić - boljševici vanpartiji*, "Srpska reč", Beograd 2. 9. 1991, str. 25.

100 Maja Miljković, *Beogradski istoriografski krugovi i problem racionalnog sagledavanja fenomena nacionalnog interesa na kraju 20. veka*, Rukopis, Arhiv Instituta za istoriju u Sarajevu, str. 3.

101 Akademik Milorad Ekmečić, *Srpsko nacionalno pitanje danas*, "Javnost", Sarajevo 28. 3. 1992, str. 5.

102 Svetlana Đurđević - Lukić, *Kongres je bio...*, "NIN", Beograd 29. 4 1994, str. 15.

103 Zoran Marković, *Na popravnom iz Memoranduma*, "Duga", Beograd 30.4.-13.5. 1994, str. 85.

Kulturni beogradski novinar Petar Luković nije otpio da ovo zbitije ne nazove "Kongres srpskih superintelektualaca džepnog formata" i "Kongres kvaziintelektualaca". *Kongres mojih intelektualaca*, "Vreme", Beograd 2. 5. 1994, str. 64.

104 Isto kao u napomeni 100.

105 Milorad Ekmečić, *O istraživanju istorije Bosne i Hercegovine danas*, Vidjeti u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Međunarodni naučni skup 13-15. decembar 1994, Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Zbornik radova, Knjiga 12, "Istorijski institut SANU Beograd"/ "Pravoslavna reč" Novi Sad, Beograd 1995, str. 20.

skog islamizma” i “njegov radikalizam”.¹⁰⁶ Ostarjeli akademik osjetio je da je vrijeme konstruirati lažni alibi za velikosrpski genocid nad Bošnjacima. Za njega to je bio tek “građanski rat”.¹⁰⁷ U svom osvrtu, bolje reći napadu, na knjigu (zbirku referata sa jednog simpozija) *The Muslims of Bosnia and Herzegovina. Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard University Press, 1994, Ekmečić usplahireno tvrdi “da je nezavisna država Bosna moguća samo na mitološkoj osnovi”.¹⁰⁸ Prema njegovom kratkovidom gledanju na povijest, Zapad je odgovoran za “stvaranje veštačke bošnjačke nacije”. Da bi pokušao prikriti srpsku odgovornost za rat i genocid Ekmečić se trudi zamagliti stvarnost: “Muslimanska u Bosni, albanska i hrvatska inteligencija ponovo vrše ulogu konjevoca velikih pohoda za destabilizaciju Balkana, kao što je bio slučaj sa njihovim predima 1914. i 1941.”¹⁰⁹ Ali, šta god da se događa on sanja da srpski narod bude “ponovo jedinstven i prkosan kao u Radovanovo vreme 1992.”¹¹⁰ Zločinac u Miloradu Ekmečiću nije se čak ni trudio da prikrije tragove. On i slični ideolozi balkanske klanice, poznate kao “svi Srbi u jednoj državi”, “sami su sebi učinili opelo rezultatima koji su sledili na osnovu svih tih njihovih ambicija”.¹¹¹

Ekmečićevi suborci iz velikosrpskog intelektualnog buljuka su različite generacijske razudenosti (od sjedokosih staraca do znanstvenih “omladinaca”), intelektualnih kapaciteta, ustrajnosti, mogućnostima adaptacije na različite uvjete društvenog angažmana itd. Među njima su ponekad videne i “pogrešne” ličnosti koje tamo neki nisu očekivali. Ili se, možda, radi o znanju iz prošlosti o likovima od kojih se očekivalo nešto bolje i “u zlu vremenu”?

Akademik Radovan Samardžić, možda najpismeniji među tom družbom, bio je zadnjih godina života potpuno zarobljen stereotipima o svom narodu i njegovim odnosima sa drugim narodima. Susjedi su “koristili i srpsku muku da bi se oslobodili” a onda se suradnja tih susjeda preoblikovala “u njihovu omrazu protiv svega što je srpsko”. Robovao je legendama o tome kako se veći dio XVI stoljeća Osmansko carstvo “skoro neprekidno nalazilo u rukama vezira srpskog

106 Milorad Ekmečić, *Uloga islama u socijalnom i političkom razvoju Balkana*, Vidjeti u: *Islam, Balkan i velike sile (XIV - XX vek)*, Međunarodni naučni skup 11-13. decembar 1996, Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Zbornik radova, Kniga 14, “Istorijski institut SANU”, Beograd 1997, str. 52.

107 Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Treće, izmenjeno izdanje, “Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ” i “Balkanološki institut SANU”, Beograd 1996, str. 11.

108 “Istorijski časopis”, Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Knj. XLII-XLIII (1995-1996), Beograd 1997, str. 407 - 411.

109 Milorad Ekmečić, *Predgovor*, Vidjeti u: Aleksandar del V a l, *Islamizam i Sjedinjene Države. Alijansa protiv Evrope*, “Javno preduzeće Službeni list SRJ”, Beograd 1998, str. 9, 13.

110 Milorad Ekmečić, *Čuje li se veliko zvono cara Ivana*, “Duga”, Beograd 10-23. 4. 1999, str. 41.

111 Isto kao u napomeni 94.

porekla". Srbija se, "zato što je dužna ujediniti svoj narod", morala prema Samardžiću, "upustiti u rušenje dva carstva, ne samo turskog nego i habsburškog". Tačka. Zato što je Srbija bila "stešnena granicama". O Bosni: "Bosnu i Hercegovinu je 1878. godine zaposela Austro-Ugarska i smišljeno po njima počela sejati seme odnarođivanja". O gubicima srpskog stanovništva u Drugom svjetskom ratu: "Broj iščezlih Srba(...)nije utvrđen, ali on sigurno prelazi milion žrtava".¹¹² "Govoreći o prodoru islama u jugoistočnu Evropu", Samardžić je izveo ideologiziranu konstrukciju o tzv. "duhovnom renegatstvu": "Odlazak u renegatstvo iz straha ili koristoljublja obično dovodi do potiskivanja svog ranijeg duhovnog bića u donje slojeve svesti. Iz toga mogu proizići dve pojave koje se najčešće među sobom prepliću: jedna je u izmešanosti starog i novog verskog ili ideološkog folkloru, a druga je u pojavi omraze i mržnje prema svojim ranijim jednovernicima ili plemenicima, što proističe iz podsvesti u koju je potisnuto ranije duhovno biće jednog renegata".¹¹³

Akademik Vasilije Đ. Krestić vidi Bosnu i Hercegovinu kao nekakvo krajište, na čijoj se teritoriji brani Srbija od Hrvatske. Njegove vizije kao da su inkubirane unutar fenomena manije gonjenja: "Sasvim je sigurno da i Srbija, kao država, poput Hrvatske, mora "imati i oko i uho" na području Bosne i Hercegovine, na tom za nju tako vitalnom području. Ako se ona bude preganjala sa tamošnjim Srbima iz raznovrsnih razloga (ideoloških, partijsko-političkih i personalnih), a ne bude vodila računa o globalnim državnim interesima, sigurno je da će izgubiti bitku sa Hrvatima, jer takođe je sigurno, Hrvati se neće smiriti dogod ne dopru do Drine i dogod se ne podboče pod Beograd i ne domognu se Zemuna".¹¹⁴

Akademik Veselin Đuretić u poznatom stilu prosipanja zapaljivih, kao cjepanica suptilnih izjava već drugu deceniju drvi o "nacionalno-surogatskim samobitnostima", kako kaže, crnogorske, makedonske i muslimanske nacije. Prema njemu, srpsko "kompletno određenje" uključuje "Srbe pravoslavne, katoličke i muhamedanske vjeroispovijesti". Jedini politički položaj koji bi ga, eventualno, zanimalo jeste "funkcija" u ministarstvu za nacionalnu orijentaciju Sjedinjenih Srpskih Država".¹¹⁵ Dakle, inkvizitor i šef za prozelitizam u jednoj spodobu. Da ne bi bilo malo, ili nekome nejasno, Đuretić je rastelalio: "Dodvoravamo se nacionalnim surogatima, čak i onima koji se zalažu za "suverenu" i

112 Radovan Samardžić, *Ideje za srpsku istoriju*, "Jugoslavijapublik", Beograd 1989, str. 219, 233, 250-251, 253, 258.

113 Ljiljana Habjanović-Đurović/Radovan Samardžić, *Negovanje sopstvene sebičnosti*, "Duga", Beograd 14-27. 9. 1991, str. 11.

114 Vasilije Đ. Krestić, *Genocidom do velike Hrvatske*, "Matica srpska" Novi Sad i "Arhiv Srbije" Beograd, Novi Sad 1998, str. 144.

115 Vesna Mališić/ Veselin Đuretić, *Demokratski vanzemaljci, bez krova nad glavom*, "Duga", Beograd 14-27. 9. 1991, str. 16-17.

“nezavisnu” Bosnu i Hercegovinu. Dozvoljavamo tako najveću ironiju naše istorije - da postanemo manjina sopstvenih konvertita, naših ljudi koji su u različitim iskušenjima islamizirani. Svaki historičar zna da su 95 do 98 odsto Muslimana - Srbi!¹¹⁶ Pošto se takvi osjećaju sigurnije u čoporu (šćardžijski misle da je odgovornost manja ako je broj učesnika veći) desilo se i ovo: “Dlanovi su zato brideli kada se za govornicom čulo da “više neće moći da se kaže da tako želi Karadžić ili Plavšićka, sada je ceo intelektualni parlament iza njih”(V.Đuretić)”¹¹⁷

Vasa Kazimirović, historičar ucveljenog srpstva, podučio je čitaoce *Javnosti*, lista “Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini” (kako stoji u zaglavlju), šta ima da misle o politici trenutnog predsjednika Srbije: “Ako se išta mora priznati Miloševiću, kao državnštvo i kao mudrost politička, to je onda ono što nema nikakve veze sa nekakvim ekspanzionističkim i hegemonističkim težnjama, a odnosi se na objedinjavanje Srba u jednoj državi”. G. Kazimirović upozorava da “objediniti Srbe u jednoj državi automatski ne znači opasnost i za druge manjine koje bi se našle u takvoj zajednici”.¹¹⁸

Naprijed spomenuti prof. dr. Đorđe Stanković dozvolio je sebi pravo da, u decembru 1993. godine, predlaže teritorijalna rješenja koja su cijepala dvije međunarodno priznate države, uz visoku cijenu koju su trebali platiti njihovi državljani. Stanković je predložio: “Po našem mišljenju, u ovom trenutku Krajine nemaju sposobne, u borbi iznikle političke i vojničke ličnosti, nemaju biološku supstancu za trajni otpor i uslove za stvaranje samostalne države. Krajina može biti spasena samo ako se ujedini sa Republikom srpskom u Bosni i Hercegovini”.¹¹⁹

Dr. Nikola B. Popović, također, nije oslobođen umišljaja da mu znanja historičara dopuštaju utjecaj na srpsku javnost davanjem ratobornih izjava: “Ali ne postoji ni jedan razlog kojim bi se stvaranje srpske države od srpskih zemalja zapadno od Drine i Dunava, okarakterisalo kao ekstreman i nacionalistički poduhvat. Ako ta nova država bude velika u odnosu na ono što se zove Uža Srbija, zašto se ona ne bi tako i zvala, kad nikome ne bode oči Velika Britanija u odnosu na Englesku”. Zatim nešto priče o pravu na “nacionalni krov nad glavom”: “Srbi u Bosni nemaju izbora. Njihov jedini spas je vojna pobjeda i stvaranje pozicije da oni diktiraju dalje političke uslove. Sa druge strane, oni su od međunarodne zajednice dovedeni u položaj u kojem nije bio nijedan narod u istoriji - da ne smeju da pobjede!?! Srbi su osuđeni da stvore svoju nacionalnu državu na

116 Ljiljana Habjanović-Đurović/ Veselin Đuretić, *Srbija u samici*, “Duga”, Beograd 1-14. 2. 1992, str. 15.

117 Isto kao u napomeni 102.

118 *Vreme*, Beograd 3. 8. 1992, str. 54.

119 Đorđe Stanković, *Izazov nove istorije (2)*, “Novinsko-izdavačka ustanova “Vojaska”, Beograd 1994, str. 264-265.

svom prostoru, to pravo im niko ne može uzeti”.¹²⁰ Malo “ratničke” retorike sa sigurne udaljenosti od ratišta i ovaj provincijalni megaloman je zaradio još jednu “nacionalnu” nadnicu bez straha.

Smatrajući da je priskrbio dovoljno autoriteta za sebe kao direktor Istorijskog instituta SANU, dr. Slavenko Terzić je sokolio bosanske Srbe velikosrpskim stereotipom: “Po nekom istorijskom i etničkom pravu ta zemlja je sastavni deo srpskog etničkog prostora. Pravoslavni Srbi su(...)vekovima u Bosni činili većinu”.¹²¹ Dr. Radoš Ljušić ne dozvoljava narodu da ima ime koje je naslijedio od predaka: “Pa, ne postoje Bošnjaci. Postoje Srbi muslimanske vere ili mogu da postoje Muslimani, ili mogu da postoje Hrvati muslimanske vere, ili Muslimani. Ali ne postoje Bošnjaci. Bošnjaci kao narod(...)ne postoje”.¹²²

Dr. Dušan Berić je bio jedno vrijeme poznat kao nosilac prepričavane “karakteristike” svog mentora Milorada Ekmečića: “Za njegov budući razvoj su moguća dva ishoda: da tečno nauči jedan strani jezik i preskoči preko bosanskog plota, ili će pretjeranim sjedenjem u arhivu izgubiti zdravlje”.¹²³ Nešto više od godinu dana poslije toga, odlazeći na ranije “uhodano” radno mjesto na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, zaprijetio je kolegama u Institutu za istoriju: “Muslimane treba poklati!”¹²⁴ Njegov bolesni ekstremizam uvjetuju koordinatne velikosrbizma: “Posle raspada Jugoslavije, BiH je postala fikcija i razložila se na svoje sastavne delove. Konačno je podeljena po verskoj osnovi. To nije etnička podela, mnogi prave grešku, podela je izvršena po verskom ključu. Jer, najveći deo katoličkog sveta i svi muslimani su u svojoj osnovi srpskog etničkog porekla. Govore srpski jezik(...)Srbija nije nimalo više srpska od Crne Gore, od Bosne, od Hercegovine, ili Srpske(...)Država se pravi korak po korak, kod nas evo i kroz ovaj rat(...)On jeste tragični dio puta stvaranja zajedničke srpske države, ali i takav se put pređe i stigne do konačnog cilja”.¹²⁵

Dr.Đorđe Mikić se, također, prihvatio plota već izlizane tvrdnje velikosrpskih “pisaca istorije”: “Uostalom, ukupna istorija Bosne i Hercegovine

120 Milan Nikolić/Nikola B. Popović, *Sabor srpske pameti*, “Intervju”, Beograd 1. 4. 1994, str. 25; Đoko Kesić/ Dr. Nikola B. Popović, *Veliki plišani meda*, “Duga”, Beograd 19.8. - 1.9. 1995, str. 39.

121 Miloslav Rajković/Dr. Slavenko Terzić, *Bosna je zemlja srpska*, “Oslobodenje”, (Srpsko Sarajevo, 1. 2. 1995, str. 5.

122 *Most dijaloga. Razgovori ratu usprkos (april 1994. - juni 1997.)*, “Radio Slobodna Evropa” Prag, “Zaklada Friedrich Naumann” Zagreb, “Media centar Prelom” Banja Luka, Banja Luka 1998, str. 214.

123 *Savjetu Instituta za istoriju u Sarajevu*, Sarajevo 27. januara 1991, Arhiv Instituta za istoriju u Sarajevu, str. 2.

124 Damir Hrasnica, *Bitka za vremensku prognozu*, “Dani”, Sarajevo 10. mart/ožujak 1993, str. 31.

125 Nada Puvačić/Dr. Dušan Berić, *Dva srpska Pijemonta*, “Duga”, Beograd 16-29. 3. 1996, str. 31.

pokazuje da ona ne može biti samostalna ni sa Brčkim ni bez Brčkog, osim pod okupacijom".¹²⁶ Dr. Ljubodrag Dimić, ambiciozni kandidat za "čuvara pečata" dijela zabluda i produkata manipulacija srpske historiografije "dopušta" primiti na znanje da je među vještačkim nacijama bila i - muslimanska.¹²⁷

Prihvatajući nataložene stereotipe srpske historiografije kao "istinu o Bosni", dr. Dušan T. Bataković u knjizi *The Serbs of Bosnia and Herzegovina. History and Politics*, "Dialogue", Paris 1996) zastupa mišljenje da je BiH mogla opstati samo u okviru većih, nadnacionalnih, struktura i da su Srbi u njoj predstavljali apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva. Osim toga, on raspreda teoriju o, navodnom, potiskivanju i diskriminiranju Srba u Bosni i Hercegovini. Za njega je BiH bila Jugoslavija u minijaturi i, navodno, nije mogla preživjeti raspad zajedničke države.

Dr. Milan St. Protić se direktno uključio u politiku pri čemu je više puta pokazivao na koji način tretira zbivanja u Bosni i Hercegovini. On je bio nezadovoljan "brutalnim uklanjanjem Radovana Karadžića iz političkog sveta".¹²⁸ Dr. Srđa Trifković je svoje učešće u politici, između ostalog, potvrđivao i kao "službeni glasnogovornik dr. Radovana Karadžića, vođe bosanskih Srba".¹²⁹

Interesantan je i angažman arheologa dr. Đorđa Jankovića sa katedre za srednjovjekovnu arheologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. On tvrdi da je kod Bosanskog Grahova, 1993. i 1994. godine, pronašao dvije, navodno, srpske gromile koje je datirao u vrijeme oko 400. godine nove ere (sic!). Taj arheolog, kojeg studenti zovu "Đoka varvarin" nije zaboravio spomenuti "primer muslimana, jer najveći deo muslimana su poreklom Srbi".¹³⁰

126 Dr. Đorđe Mikić, *Ne može BiH biti samostalna*, "Oslobodenje", (Srpsko) Sarajevo 24. 2. 1999, str. 15.

127 Ljubodrag Dimić, *Srbi i Jugoslavija. Prostor, društvo, politika (Pogled s kraja veka)*, "Stubovi kulture", Beograd 1998, str. 65.

128 Milan St. Protić, *Ništa dobro*, "Javnost", (Srpsko) Sarajevo 7. 9. 1996, str. 17.

129 Srbi stežu obruč oko Klintonu, "Duga", Beograd 11-24. 6. 1994, str. 63.

130 Zoran Stefanović/Dr. Đorđe Janković, *Ko smo mi?*, "Duga", Beograd 9-22. 7. 1994, str. 90-91, 93-94.

Ovaj primjer i drugi slučajevi bili su, krajem 1999. godine, spomenuti na jednom skupu srpskih arheologa u Beogradu. Dr. Marko Popović, naučni savjetnik Arheološkog instituta u Beogradu primijetio je da se "pojavljuju trendovi koji su u sukobu sa naukom, pseudonauka kojom se politički manipuliše. Srbi se proglašavaju za najstariji narod, a Sloveni za nosioce indoevropske civilizacije. Ova pojava vrlo je slična tezi o Indogermanima, na kojoj je zasnovana nacistička ideologija. Mi se sada suočavamo s kvazinaukom, naročito u arheologiji ranog srednjeg veka, tumačenju našeg dolaska i postojanje ovde. Ta tumačenja imaju romantičarski prizvuk i daleko su od akribične nauke savremenog sveta. Velika je opasnost da taj trend prevlada, a znamo da je on ideološka podloga fašističkih sistema svuda gde se pojavio". *Trend u sukobu s naukom*, "Reporter", Banjaluka 22. 12. 1999, str. 6.

Virus laži u destrukciji znanosti

“Legende i ideološka iskrivljavanja”, unutar raspada jugoslavenske države (SFRJ) i raspada jugoslavenske historiografije, bile su kreacija profesionalnih historičara, a ne amatera (koji su ih po inerciji slijedili). Veliki broj srpskih historičara, koji su u tome učestvovali, imali su zlokobnu ulogu u kreiranju i servisiranju ideoloških i političkih ciljeva posljednjeg velikosrpskog pokušaja osvajanja Bosne i Hercegovine. Pretežni dio esnafa srpskih historičara učestvovalao je, i suučestvovalao, u poslu podržavanja agresije na Bosnu i Hercegovinu. Manji dio profesionalnih srpskih historičara, koji se usprotivio zloupotrebi historijske nauke, bio je izoliran u svojevrsna “intelektualna geta”, ili prinuđen da emigrira u inostranstvo.¹³¹

Slijed proteklih događaja pokazuje nepoznavanje, i svjesno iskrivljavanje, povijesti Bosne i Hercegovine od strane većine srpskih historičara (u ovom radu spomenuta je tek nekolicina takvih), uz odsustvo njihove želje i deficit intelektualnih mogućnosti da je, zaista, upoznaju. Oni su se opredijelili za manipulaciju kao metod i sredstvo za prikrivanje povijesne istine u cilju ostvarenja, kako se to obično imenuje, velikosrpskog državnog koncepta. Takav stav, sada već jasno formulirane, velikosrpske historiografije uvjetovao je konstantu potcjenjivanja drugih naroda Bosne i Hercegovine uz, istovremeno, svjesno raspirivanje i održavanje destruktivne energije srpske mitomanije i grandomanije. To je, u završnici raspada SFRJ, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, značajno doprinijelo genocidu nad Bošnjacima i Hrvatima, izvršenom u velikosrpskoj režiji. Ideološka eliminacija, zaogrnutu u togu pseudoznanstvenih parametara velikosrpske historiografije, sračunato je prethodila fizičkoj eliminaciji Bošnjaka i Hrvata u velikosrpskom genocidu. Kao da je sve znanje, koje su velikosrpski historičari usput sabrali, služilo isključivo za regrutiranje dovoljnog broja ubijedenih pristalica za izvršenje zločina nad, unaprijed označenim, “neprijateljem”.

Prema gledištu srpskih historičara, bespogovorno odanih velikosrpskoj ideji, dosadašnja faza “rešavanja srpskog nacionalnog pitanja” usmjerena je planiranom strateškom cilju - formiranju “države svih Srba”. Mada je srpsko društvo žrtva pseudomorfoze, uz evidentne znakove raspada i propadanja cijelih dijelova njegove strukture, velikosrpski historičari istrajavaju u pokušajima “dokazivanja” da se, navodno, radi o nacionalnom preporodu njihovog naroda. Perpetuiranje energije za održanje takve vrste mišljenja fatalno doprinosi daljem srozavanju cjeline srpske historiografije ali uvjetuje i održanje dovoljnog intenziteta destruktivnih ideologija unutar srpskog društva. Posljedice takvog stanja osjećat će se još dugo u cijeloj regiji jugoistočne Evrope.

131 Ivo Banac, *Rat prije rata...*, str. 14-33.

Svakako da će, među historičarima locirani ideolozi i propagatori velikosrpskog barbarizma (već nazvanog *velikosrbizam*) morati pokušati odgovoriti na pitanje jednog Srbina iz Beograda: "...zašto je naša nova istorija samo zbir nesreća, smrti, gluposti, prostastva i diletantizma?"¹³² Odgovor treba tražiti i u njihovom prihvatanju stava Dobrice Ćosića: "Laž je u istoriji očuvala srpski narod taman toliko koliko i junaštvo".

S u m m a r y

BOSNIA-HERZEGOVINA MANIPULATED BY THE SERBIAN HISTORIOGRAPHY

It is well known that at the time of the dismembering of the Yugoslav state (SFRJ) and the Yugoslav historiography, "legends and the ideological distortion were created by the professional historians, not by the amateurs (who were inert to follow them). A great number of Serbian historians who took an evil part in creation and serving the ideological and political objectives of the last great Serbian attempts to conquer Bosnia-Herzegovina. The prevalent part of the Serbian historians participated in the matter, to support the aggression on Bosnia-Herzegovina. A lesser number of the Serbian professional historians, who opposed to the abuse of the historical science, was isolated in a kind of an "intellectual ghetto" or forced to emigrate.

The Serbian historians manipulation was directed to "prove" that, allegedly, Bosnia-Herzegovina has never been a united country, that B-H after dismembering of Yugoslavia (SFRJ) has no condition to survive independent, the greatest part of the Croats and Bosniaks have the "Serbian ethnic origins", speak Serbian language; B-H being Serbian, as much as Serbia, and Monte Negro, etc.

According to the views of the Serbian historians, ultimately loyal to the great Serbian ideology, the present state, as they say, "to solve the Serbian national question" is only a phase of a planned strategic objective-to create the

132 Aleksandar Tijanić, *Dokle, bre, Čarnojeviću?*, "Nezavisne novine", Banjaluka 9. 6. 1999, str. 44.

“state of all the Serbs”. Though the Serbian society is victim of the pseudomorphosis, along with evident decline of its structure, the great Serbian historians are consequent in their attempts “to prove” that a national rebirth of their own people has taken place. Perpetuating of the energy to maintain such thinking, it fatally contributes to lower the Serbian historiography, but influencing the sufficient intensity of destructive ideology within the Serbian society. The consequeness of it will be felt for a long time in the region of the South East of Europe. Of course, among the historians the partisans of the destructive great Serbian barbarism (already known as great Serbian) will to answer the question of Serbian in Belgrade”...why is our new history only a sum of misfortunes, deaths, stupidity, radelessness and diletantism?”